

HEDEN, de achtentwintigste juni

tweeduizendvierentwintig

Heb ik, Rienus Marius Pieter van den Bogert, toegevoegd gerechtsdeurwaarder ten kantore van Bob Kruythof, gerechtsdeurwaarder te Utrecht en aldaar kantoorhoudende aan de Euclideslaan 259;

OP VERZOEK VAN:

1. De heer XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
2. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
3. De heer XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
4. De heer XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
5. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
6. De heer XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielgestel;
7. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielgestel;
8. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
9. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
10. De heer XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
11. De heer XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
12. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
13. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
14. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
15. De heer XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
16. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
17. De heer XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
18. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
19. De heer XXX, wonende aan de Sint-Michielsgestel;
20. De heer XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
21. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
22. De heer XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
23. De heer XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
24. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
25. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
26. De heer XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
27. De heer XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
28. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
29. De heer XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
30. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
31. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
32. De heer XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
33. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
34. De heer XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
35. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
36. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
37. De heer XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
38. De heer XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
39. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
40. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
41. De heer XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
42. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
43. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
44. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
45. De heer XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;

- 46. Mevrouw XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;
- 47. De heer XXX, wonende aan de XXX Sint-Michielsgestel;

hierna tezamen aangeduid als "Eisers",

die allen in deze kwestie woonplaats hebben gekozen in Amsterdam aan het adres Apollolaan 153, 1077 AS ten kantore van Höcker Advocaten, van welk kantoor mr. M.E. Kingma en mr. W.D.M. van Tuyll van Serooskerken tot advocaat worden gesteld;

GEDAGVAARD IN KORT GEDING:

1. De besloten vennootschap XXX, gevestigd en kantoorhoudende te XXX Sint-Michielsgestel aan de XXX, die voor deze zaak woonplaats gekozen heeft in (5708 HZ) Helmond aan het adres Schootense Dreef 33, ten kantore van Hooglander advocaten, van welk kantoor mr. R. Ligtfoot door haar tot advocaat is gesteld, aldaar mijn exploit doende en afschrift van dit stuk en van hieraan gehechte producties latende aan:

2. De vennootschap onder firma XXX, gevestigd en kantoorhoudende te XXX Sint-Michielsgestel aan de XXX, die voor deze zaak woonplaats gekozen heeft in (5708 HZ) Helmond aan het adres Schootense Dreef 33, ten kantore van Hooglander advocaten, van welk kantoor mr. R. Ligtfoot door haar tot advocaat is gesteld, aldaar mijn exploit doende en afschrift van dit stuk en van hieraan gehechte producties latende aan:

3. De heer XXX, wonende te XXX Sint-Michielsgestel aan de XXX, die voor deze zaak woonplaats gekozen heeft in (5708 HZ) Helmond aan het adres Schootense Dreef 33, ten kantore van Hooglander advocaten, van welk kantoor mr. R. Ligtfoot door hem tot advocaat is gesteld, aldaar mijn exploit doende en afschrift van dit stuk en van hieraan gehechte producties latende aan:

4. De besloten vennootschap XXX, gevestigd en kantoorhoudende te XXX Sint-Michielsgestel aan de XXX, die voor deze zaak woonplaats gekozen heeft in (5708 HZ) Helmond aan het adres Schootense Dreef 33, ten kantore van Hooglander advocaten, van welk kantoor mr. R. Ligtfoot door haar tot advocaat is gesteld, aldaar mijn exploit doende en afschrift van dit stuk en van hieraan gehechte producties latende aan:

Gedaagden sub 1 en 2 hierna tezamen aangeduid als "XXX",

OM:

in persoon of vertegenwoordigd door een advocaat, te verschijnen voor de voorzieningenrechter van de rechtbank Oost-Brabant, locatie 's-Hertogenbosch, op de terechtzitting die gehouden zal worden in het gerechtsgebouw aan de Leeghwaterlaan 8, 5223 BA, 's-Hertogenbosch op **maandag 8 juli 2024 om 14:00 uur**.

MET DE UITDRUKKELIJKE VERMELDINGEN DAT:

- a. indien een gedaagde niet in persoon en evenmin vertegenwoordigd door een advocaat op de terechtzitting verschijnt en de voorgeschreven termijnen en formaliteiten in acht zijn genomen, de rechter verstek tegen die gedaagde zal verlenen en de hierna omschreven vordering zal toewijzen, tenzij deze hem onrechtmatig of ongegrond voorkomt;
- b. indien ten minste één van de gedaagden in persoon of bij advocaat ter terechtzitting is verschenen, tussen alle partijen één vonnis zal worden gewezen, dat als een vonnis op tegenspraak wordt beschouwd;
- c. bij verschijning in het geding van ieder van de gedaagden een griffierecht zal worden geheven, te voldoen binnen vier weken te rekenen vanaf het tijdstip van verschijning;
- d. de hoogte van de griffierechten is vermeld in de meest recente bijlage behorend bij de Wet griffierechten burgerlijke zaken, die onder meer is te vinden op de website: www.kbvg.nl/griffierechtentabel;
- e. van een persoon die onvermogen is, een bij of krachtens de wet vastgesteld griffierecht voor onvermogenen wordt geheven, indien hij op het tijdstip waarop het griffierecht wordt geheven heeft overgelegd:
 - 1^e een afschrift van het besluit tot toevoeging, bedoeld in artikel 29 van de Wet op de rechtsbijstand, of indien dit niet mogelijk is ten gevolge van omstandigheden die redelijkerwijs niet aan hem zijn toe te rekenen, een afschrift van de aanvraag, bedoeld in artikel 24, tweede lid, van de Wet op de rechtsbijstand, dan wel
 - 2^e een verklaring van het bestuur van de raad voor rechtsbijstand, bedoeld in artikel 7, derde lid, onderdeel e, van de Wet op de rechtsbijstand waaruit blijkt dat zijn inkomen niet meer bedraagt dan de inkomens bedoeld in de algemene maatregel van bestuur krachtens artikel 35, tweede lid, van die wet;
- f. van gedaagden die bij dezelfde advocaat verschijnen en gelijklopende conclusies nemen of gelijklopend verweer voeren, op basis van artikel 15 van de Wet griffierechten burgerlijke zaken slechts eenmaal een gezamenlijk griffierecht wordt geheven;
- g. de voorzieningenrechter aan de datumbepaling de voorwaarde heeft verbonden dat binnen twee dagen na ontvangst van het bericht waarin de datum en het tijdstip worden medegedeeld, een afschrift van dit bericht aan gedaagden wordt toegezonden, en dat aan hen binnen twee dagen na ontvangst van het bericht waarin de datum en het tijdstip worden medegedeeld, een afschrift van de concept-dagvaarding wordt toegezonden.

WEGENS

I. KERN VAN DE ZAAK

1. Deze zaak gaat over het telen van lelies door XXX op het perceel kadastraal bekend als XXX (het "Perceel"). Het Perceel heeft een oppervlakte van ongeveer 3,6 hectare en bevindt zich midden in een woonwijk. Eisers zijn omwonenden van het Perceel. Het Perceel ligt tussen de woningen van Eisers – in de meeste gevallen op een afstand van minder dan 100 meter van

het Perceel. Veel Eisers hebben een gezin met (jonge) kinderen. De lelieteelt gaat gepaard met (zeer) intensief gebruik van diverse bestrijdingsmiddelen (of: "gewasbeschermingsmiddelen"). Uit steeds meer onderzoek blijkt dat er een verband bestaat tussen het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en ernstige neurodegeneratieve aandoeningen zoals Parkinson, de ziekte van Alzheimer en ALS. De toelatingsprocedure van gewasbeschermingsmiddelen bevat een hiaat op dit punt, waardoor het risico op dergelijke neurologische gevolgen onvoldoende wordt beoordeeld bij de toelating. Dat een gewasbeschermingsmiddel is goedgekeurd door de daartoe bevoegde instantie, betekent daarom níet dat het middel geen schadelijke neurologische gevolgen voor de gezondheid van de mens heeft. Ook bevat de toepasselijke regelgeving geen bepaling op grond waarvan bij de toelatingsprocedure onderzoek wordt verricht naar de reacties en gevolgen die voortkomen uit het mengen van de verschillende goedgekeurde gewasbeschermingsmiddelen. Dit terwijl gewasbeschermingsmiddelen juist bij lelieteelt veelvuldig worden gemengd om het gewenste resultaat te bereiken.

2. Eisers maken zich ernstig zorgen over de effecten van de grote hoeveelheid bestrijdingsmiddelen die gepaard gaan met de lelieteelt op de gezondheid van hun kinderen en henzelf. Zij hebben XXX dan ook verzocht om de lelieteelt op het Perceel, althans het gebruik van bestrijdingsmiddelen voor de lelieteelt op het Perceel, direct te staken. XXX heeft tot op heden geen gehoor gegeven aan dit verzoek. Eisers vorderen in deze procedure daarom een verbod op het gebruiken van bestrijdingsmiddelen (of "gewasbeschermingsmiddelen") op het Perceel.
3. Uit Europese wetgeving vloeit voort dat een gewasbeschermingsmiddel geen (onmiddellijk of uitgesteld) schadelijk effect mag hebben op de gezondheid van de mens.¹ Het Europeesrechtelijke voorzorgsbeginsel leidt ertoe dat bij hiaten in de kennis over mogelijk schadelijke stoffen, zoals hier het geval, deze stoffen niet mogen worden toegepast totdat een volledige risicobeoordeling mogelijk is.² Het Hof Arnhem-Leeuwarden heeft vorig jaar in zijn arrest in de zaak tegen een lelieteler uit Drenthe bepaald dat uit dit alles voortvloeit dat er ruimte is voor de Nederlandse (kort geding) rechter om op grond van het Europese voorzorgsbeginsel een verbod uit te spreken op het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen, ook als deze door het Ctgb zijn toegelaten.³ Of er daadwerkelijk een verbod moet worden uitgesproken hangt af van de omstandigheden van het specifieke geval, en een afweging van de belangen die daarbij spelen. De voorzieningenrechter van de rechtbank Limburg heeft deze jurisprudentie van het Hof Arnhem-Leeuwarden recentelijk toegepast, en een verbod op het gebruiken van gewasbeschermingsmiddelen voor de lelieteelt opgelegd aan de teler in de desbetreffende zaak.⁴
4. Eisers menen dat een belangenafweging ook in deze zaak redelijkerwijs niet in het voordeel van XXX kan uitvallen. XXX heeft de leliebollen in april 2024 op het Perceel geplant, zonder Eisers van te voren (of daarna) in te lichten dat dit zou gebeuren. Eisers hebben zelf moeten constateren dat er inmiddels lelieteelt plaatsvindt op het Perceel. Eisers hebben XXX vervolgens verzocht om het gebruik van bestrijdingsmiddelen direct te staken vanwege de

¹ Artikel 4 lid 3 van de Verordening EG 1107/2009

² Het voorzorgsbeginsel is onder meer neergelegd in artikel 191 lid 2 van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie

³ Hof Arnhem-Leeuwarden, 10 juli 2023, ECLI:NL:GHARL:2023:6083

⁴ Vzr Rb Limburg 8 mei 2024, ECLI:NL:RBLIM:2024:2330

risico's voor de gezondheid van omwonenden. XXX heeft te kennen gegeven dat niet te kunnen en willen doen. Ook heeft XXX géén maatregelen genomen om het risico op gezondheidsschade bij de omwonenden te verkleinen, zoals het aanleggen van een bufferzone.

5. Aan de andere kant is het belang van Eisers om niet met lelieteelt pal naast hun woningen geconfronteerd te worden, groot. Zij worden dan tot (ongeveer) oktober geconfronteerd met de grote hoeveelheden bestrijdingsmiddelen die worden gebruikt in de lelieteelt. Dit kan tot gevolg hebben dat zij, of hun kinderen, in de toekomst te maken krijgen met serieuze gezondheidsschade. Daarnaast zullen Eisers steeds rekening moeten houden met de mogelijkheid dat zij op stel en sprong naar binnen moeten gaan, en hun kinderen niet buiten kunnen spelen. De GGD adviseert omwonenden van bollenvelden namelijk om na het spuiten met bestrijdingsmiddelen de ramen te sluiten en binnen te blijven, huisdieren binnen te houden en de was niet buiten te laten drogen.⁵

Productie 1: screenprint website GGD met adviezen voor omwonenden van bollenvelden

6. Dit alles heeft ertoe geleid dat Eisers zich genoodzaakt hebben gevoeld dit kort geding aanhangig te maken. De vorderingen van Eisers en de grondslag daarvan worden hieronder nader toegelicht. Eerst zal worden ingegaan op de feiten, en zal de situatie van Eisers en de voorgeschiedenis met XXX worden geschetst. Daarna zal worden ingegaan op de juridische regels omtrent (toelating van) gewasbeschermingsmiddelen en de hiaten daarin. Vervolgens wordt het onderzoek naar het verband tussen gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve ziektes besproken. Ten slotte zal uit dit alles blijken dat XXX onrechtmatig handelt door de betreffende bestrijdingsmiddelen toe te passen vlakbij een aanzienlijk aantal woningen, en zullen de vorderingen van Eisers worden toegelicht.

II. FEITEN

7. Eisers wonen in woningen rondom het Perceel waarop XXX lelies teelt. Eisers sub 1 t/m 10 wonen aan de XXX. Hun woningen liggen op 20 tot 100 meter van het Perceel. Het perceel van Eisers sub 9 en 10 aan de XXX (perceelnummer XXX) grenst direct aan het Perceel. Eisers 11 t/m 17 wonen aan de XXX. Hun woningen liggen op 6 tot 90 meter van het Perceel. Het perceel van Eisers sub 16 en 17 aan de XXX (perceelnummer XXX) grenst direct aan het Perceel. Eisers sub 20 t/m 41 wonen aan de XXX, die direct grenst aan het Perceel. Hun woningen liggen op 25 tot 90 meter van het Perceel. Eisers sub 44 en 45 wonen aan de XXX. Hun woning ligt op 85 meter van het Perceel. De overige Eisers wonen iets verder van het Perceel, aan de XXX, de XXX en de XXX. Eisers hebben bij elkaar opgeteld 28 thuiswonende kinderen. Bijvoorbeeld aan de XXX, op een afstand van ongeveer 20 meter van het Perceel, woont het gezin van Eisers sub 34 en 35 met drie kinderen van 8, 7 en 3 jaar oud.
8. Daarnaast liggen op een afstand van ongeveer 260 meter van het Perceel de gebouwen van de middelbare school XXX. De (sport)terreinen van deze school liggen tot op een afstand van ongeveer 125 meter van het Perceel vandaan. Er gaan ook enkele kinderen van Eisers naar deze school. Scholieren fietsen iedere schooldag van en naar de school via de XXX, dus direct

⁵ <https://ggdleefomgeving.nl/schadelijke-stoffen/bestrijdingsmiddelen/#voorkom-dat-je-in-aanraking-komt-met-de-spuitnevel>

langs het Perceel. XXX spuit ook bestrijdingsmiddelen op het moment dat de scholieren langs het Perceel fietsen, zoals dat in de ochtend van 19 juni 2024 is gebeurd.

Productie 2: kaart kadaster

9. Op Productie 2 is het Perceel oranje gearceerd. De paars gearceerde percelen zijn de percelen van Eisers. Het rood gearceerde perceel is een terrein van de school.
10. XXX is een agrarisch bedrijf dat op grote schaal sierplanten en bloembollen teelt, waaronder lelies. XXX teelt thans op percelen met een oppervlakte van in totaal circa 70 hectare.
11. In deze procedure zijn vier gedaagden gedagvaard. Gedaagde sub 1 is XXX B.V. Blijkens het uittreksel van de KvK zijn de activiteiten van deze onderneming de teelt van sierplanten en bloembollen. Enig aandeelhouder en bestuurder van deze vennootschap is gedaagde sub 3, de heer XXX. Gedaagde sub 2 is XXX V.O.F. De activiteiten van deze vennootschap zijn onder meer de teelt van sierplanten en bloembollen. De vennoten van deze vennootschap zijn de heer XXX en gedaagde sub 4, XXX Enig aandeelhouder en bestuurder van XXX. is de heer XXX. De activiteiten van XXX zijn het uitoefenen van een agrarisch bedrijf en al wat daaraan dienstbaar kan zijn. Al deze (rechts)personen wonen of zijn gevestigd op hetzelfde adres. De drie gedaagde rechtspersonen worden vertegenwoordigd door dezelfde natuurlijke persoon.
12. Zowel XXX B.V. als XXX V.O.F. houden zich dus bezig met de teelt van sierplanten en bloembollen. XXX heeft een ruime omschrijving van haar activiteiten, waar ook (het ondersteunen van) de teelt van sierplanten en bloembollen onder kan vallen. Het is Eisers niet duidelijk welke van deze vennootschappen de teelt op het Perceel uitvoert, of dat zij dat zelfs tezamen doen. Daarnaast willen Eisers vermijden dat enkel een verbod wordt opgelegd aan de ene vennootschap, en vervolgens de andere vennootschap aan dat verbod voorbij kan gaan. Om deze redenen zijn beide vennootschappen gedagvaard. Gedaagde sub 3 en sub 4 zijn (ook) gedagvaard als vennoten van de vennootschap onder firma.

Productie 3: KvK-uittreksels XXX

13. In april 2024 heeft XXX op het Perceel leliebollen geplant. XXX heeft Eisers daarover niet ingelicht. Op het moment dat Eisers de aanvang van de lelieteelt hadden geconstateerd, hebben zij zo spoedig mogelijk contact opgenomen met XXX om hun zorgen kenbaar te maken. Op 16 mei 2024 vindt er een gesprek plaats tussen Eisers sub 1, 20 en 34 en XXX, vertegenwoordigd door gedaagde sub 3, de heer XXX. De betreffende Eisers maken duidelijk dat zij het Perceel, dat midden tussen de woningen van Eisers ligt, absoluut niet geschikt vinden voor de lelieteelt. Zij verzoeken XXX het gebruik van bestrijdingsmiddelen op het Perceel direct te staken. XXX zegt dat niet te kunnen en willen doen. Hij stelt daarbij dat hij daardoor schade zou lijden, en verder dat hij middelen gebruikt die zijn toegelaten door het Ctgb en hij zich daarom geen zorgen maakt voor zijn eigen gezondheid of die van zijn medewerkers. Op de vraag van Eisers heeft XXX tijdens dit gesprek bevestigd dat zij de voor de lelieteelt gebruikelijke gewasbeschermingsmiddelen gebruikt, zonder verder te specificeren welke middelen dat zijn. XXX is te kennen gegeven dat er een bijeenkomst met omwonenden zou plaatsvinden en dat daarop mogelijk juridische actie zou volgen.

14. Vervolgens is een uitnodiging verzonden aan omwonenden van het Perceel om op 21 mei 2024 bijeen te komen om de zorgen over de lelieteelt op het Perceel en de schade aan de gezondheid te bespreken. Op deze bijeenkomst waren 18 omwonenden aanwezig. De Eisers die aanwezig waren bij het gesprek met XXX doen daarvan verslag. De omwonenden besluiten een advocaat in te schakelen.
15. De advocaat van Eisers heeft XXX op 7 juni 2024 gesommeerd om schriftelijk te bevestigen dat zij geen bestrijdingsmiddelen zal gebruiken op het Perceel.

Productie 4: sommatiebrief aan XXX van 7 juni 2024

16. Op 20 juni 2024 (e-mail 16:51) heeft de advocaat van XXX gereageerd en verzocht om (nog) een gesprek tussen XXX en Eisers zodat XXX haar activiteiten kan toelichten. Op vrijdag 21 juni 2024 (e-mail 12:04) heeft de advocaat van Eisers daarop laten weten dat Eisers bereid zijn tot een gesprek op korte termijn met het voorstel om het gesprek de daaropvolgende week te laten plaatsvinden op een moment dat XXX beschikbaar is. Daarbij is medegedeeld dat vanwege de urgentie de kortgedingprocedure wel alvast zal worden opgestart, maar dat de procedure alsnog zou kunnen worden ingetrokken als partijen naar aanleiding van hun gesprek tot een vergelijk zouden komen. Op maandag 24 juni 2024 (e-mail 13:54) vraagt de advocaat van Eisers opnieuw wanneer XXX beschikbaar is voor een gesprek. De advocaat van XXX reageert op maandag 24 juni 2024 (e-mail 20:01) dat XXX als voorwaarde voor het overleg stelt dat het merendeel van de omwonenden daarbij aanwezig is en eerst wenst te vernemen of dat zo is. Op woensdag 26 juni 2024 om 16:58 (e-mail) herhaalt de advocaat van Eisers dat zij open staan voor een gesprek en het verzoek dat XXX daartoe een moment bepaalt waarop zij beschikbaar is.
17. Naar aanleiding van de brief van de advocaat van Eisers van 26 juni 2024 aan uw rechtbank met het verzoek tot spoedige behandeling van deze zaak, stuurt de advocaat van XXX op 26 juni 2024 een brief aan uw rechtbank. Daarin wordt gesteld dat Eisers niet weten welke gewasbeschermingsmiddelen XXX gebruikt en dat zij overleg met XXX hebben geweigerd. Op 27 juni 2024 (13:34 e-mail) heeft de advocaat van Eisers verzocht om een lijst van de door XXX gebruikte gewasbeschermingsmiddelen, en herhaald dat Eisers nog steeds met XXX in gesprek willen. De advocaat van XXX heeft in reactie daarop laten weten dat zijn cliënte zich nu eerst wil richten op het verweer en op de drukke werkzaamheden middenin het teeltseizoen.

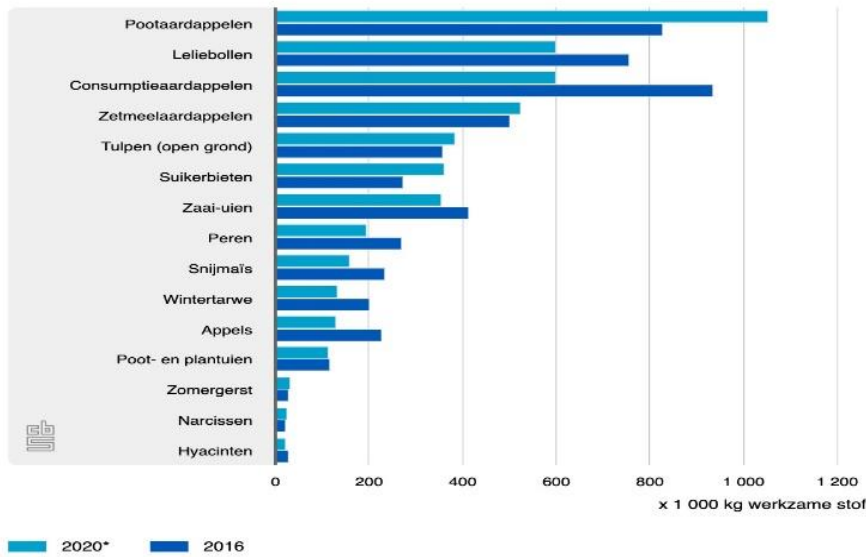
Productie 5: correspondentie tussen mr. Ligvoet, mr. Van Tuyll van Serooskerken en de rechtbank

Gebruik van gewasbeschermingsmiddelen in de lelieteelt

18. Het Centraal Bureau voor de Statistiek (het "CBS") onderzoekt het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen in de landbouw. Daaruit blijkt dat er bij sierteelt, en dan met name lelies, per hectare verreweg de meeste gewasbeschermingsmiddelen worden gebruikt. De laatste definitieve cijfers uit 2022 laten zien dat de lelieteelt in heel Nederland 6.250 hectare besloeg. Tegelijkertijd werd bij de lelieteelt in 2020 (het meest recente jaar waarover het CBS cijfers heeft verzameld en gepubliceerd) maar liefst 601 duizend kilogram bestrijdingsmiddel

toegepast.⁶ Enkel de teelt van pootaardappelen oversteeg deze hoeveelheid met 1.052 duizend

**Gewassen met hoogste gebruik
gewasbeschermingsmiddelen**



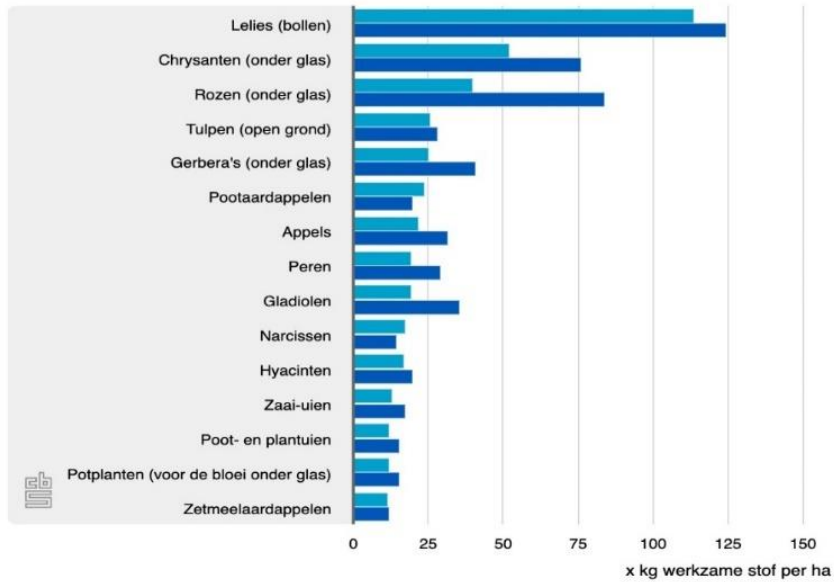
*voorlopige cijfers

kilogram aan bestrijdingsmiddel. Maar daarbij is van belang dat de teelt van pootaardappelen maar liefst 43.800 hectare aan landbouwgrond besloeg. Dit is maar liefst acht maal zoveel grond als de lilieteelt. De lilieteelt, die één achtste van de voor de teelt van pootaardappelen ingezette grond betreft, gebruikt alsnog omstreeks 60% van de totale hoeveelheid gewasbeschermingsmiddelen ingezet bij de pootaardappelenteelt. De lilieteelt gebruikt dan ook veruit de grootste hoeveelheid gewasbeschermingsmiddelen per enkele hectare. Dit gebruik van bestrijdingsmiddelen wordt overzichtelijk zichtbaar gemaakt in de onderstaande tabellen van het CBS ten aanzien van het gebruik van bestrijdingsmiddelen per teelt in 2020 en de hoeveelheid gewasbeschermingsmiddelen in kg werkzame stof per hectare:⁷

⁶ CBS, Landbouw gebruikt minder gewasbeschermingsmiddelen, 14 januari 2022, <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2022/02/landbouw-gebruikt-minder-gewasbeschermingsmiddelen>

⁷ Ibid

Hoogste gebruik gewasbeschermingsmiddelen per hectare¹⁾

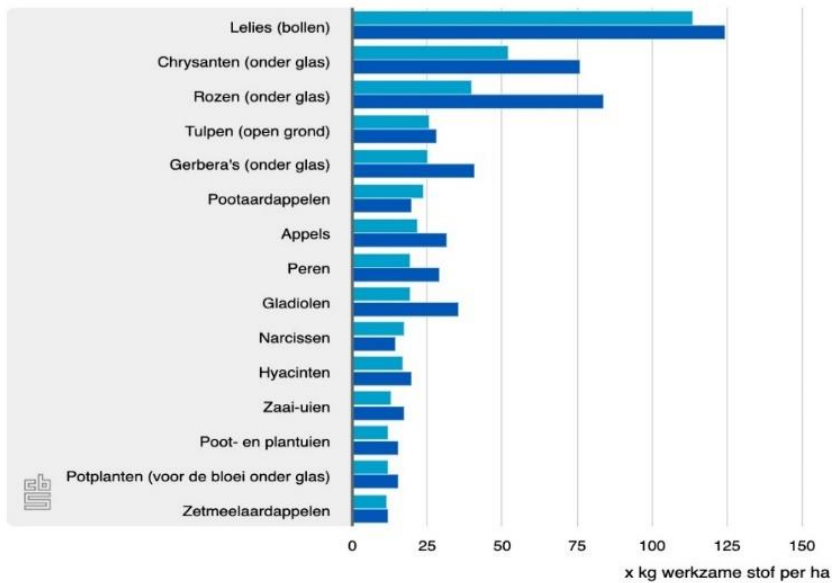


2020* 2016

*voorlopige cijfers

1) bij gebruik van tenminste één gewasbeschermingsmiddel

Hoogste gebruik gewasbeschermingsmiddelen per hectare¹⁾



2020* 2016

*voorlopige cijfers

1) bij gebruik van tenminste één gewasbeschermingsmiddel

19. De lelieteelt vergt dus intensief gebruik van bestrijdingsmiddelen. In het algemeen wordt aangenomen dat voor de lelieteelt gemiddeld éénmaal per week bespuiting van de gewassen nodig is.

Cocktails

20. De industrie gericht op het maken van gewasbeschermingsmiddelen⁸ maakt géén middelen die specifiek op de lelieteelt zijn gericht.⁹ Bij spuitwerkzaamheden in de lelieteelt wordt daarom op veel momenten een "cocktail" van gewasbeschermingsmiddelen gemaakt. Dat houdt in dat diverse middelen bij elkaar worden gevoegd om het door de spuitser/teler gewenste resultaat te bereiken. Daarbij wordt ook gebruik gemaakt van toevoegingsstoffen. Dit zijn mengsels of preparaten die speciaal op de markt worden gebracht om vóór gebruik te worden gemengd met een gewasbeschermingsmiddel. Voorbeelden van toevoegingsstoffen zijn antischuimmiddelen, uitvloeiers, opnameverbetersaars en hechtingsmiddelen, die een snelle binding van het gewasbeschermingsmiddel op het gewas/de plant beogen.

Juridisch kader gewasbeschermingsmiddelen

21. Niet alle gewasbeschermingsmiddelen en biociden mogen zomaar worden toegepast in Nederland. Deze middelen dienen te worden goedgekeurd door het College voor de toelating van gewasbeschermingsmiddelen en biociden (hierna: "Ctgb"). Het Ctgb is een zelfstandig bestuursorgaan dat toepassing geeft aan de Wet gewasbeschermingsmiddelen en biociden (hierna aangeduid als: "Wgb"), het Besluit gewasbeschermingsmiddelen en biociden (hierna aangeduid als: "Bgb") en de Regeling gewasbescherming en biociden (hierna aangeduid als: "Rgb"). Deze wet bevat de omgezette regels zoals opgenomen uit de Europese Verordeningen EG 1107/2009 en EG 528/2012. Verordening EG 1107/2009 reguleert de toelating en toepassing van gewasbeschermingsmiddelen, terwijl Verordening EG 528/2012 eenzelfde kader biedt voor de toelating en toepassing van biociden.
22. Op grond van artikel 4 lid 1 Wgb is het Ctgb bevoegd tot het beoordelen en toelaten van gewasbeschermingsmiddelen uit hoofde van Verordening EG 1107/2009. Voor een gewasbeschermingsmiddel wordt toegelaten, zal dat middel de toelatingsprocedure uit hoofdstuk III van Verordening EG 1107/2009 succesvol moeten doorlopen, en worden goedgekeurd door het Ctgb. Dit volgens artikel 28 lid 1 Verordening EG 1107/2009 en artikel 20 Wgb. In artikel 29 Verordening EG 1107/2009 wordt uiteengezet aan welke eisen moet worden voldaan voordat een gewasbeschermingsmiddel rechtmatig kan worden gebruikt:

⁸ Overkoepelende termen voor middelen die worden ingezet om ongewenste organismen te bestrijden, waarbij ieder middel één of meer werkzame stoffen bevat die dodelijk zijn voor één of meerdere schadelijke organismen, zijn "bestrijdingsmiddelen", of "pesticiden". Pesticiden zijn te verdelen in twee categorieën. Allereerst is er de categorie gewasbeschermingsmiddelen. Dit zijn middelen die specifiek zijn ontwikkeld voor het beschermen van gewassen tegen ziektes en plagen. Gewasbeschermingsmiddelen mogen alleen worden toegepast in de land- en tuinbouw. Naast gewasbeschermingsmiddelen staan biociden. Biociden kunnen ook buiten de land- en tuinbouw worden toegepast, en worden daarom ook gebruikt in andere sectoren zoals in ziekenhuizen, drinkwaterzuiveringen en de bouw (voornamelijk ter desinfectie van objecten en materialen).

Bij land- en tuinbouw kan dus zowel gebruik worden gemaakt van gewasbeschermingsmiddelen als biociden. Een gewasbeschermingsmiddel bestaat in het algemeen uit één tot drie werkzame stoffen en zogenaamde formuleringshulpstoffen (zeepachtige producten, oliën, polymeren, zouten et cetera) die ervoor zorgen dat meer werkzame stof het beoogde doel bereikt. Dat doel kan zijn een betere bedekking van gewas of onkruid of een (veel) hogere opname door het gewas van het middel.

⁹ <https://lelieteelt.nl/index.php/faq>.

- Een gewasbeschermingsmiddel mag enkel werkzame stoffen, beschermstoffen en synergisten bevatten die zijn goedgekeurd door de European Food Safety Authority (hierna aangeduid als: "EFSA") op basis van hoofdstuk II van Verordening EG 1107/2009 (artikel 29 lid 1 onder a Verordening EG 1107/2009);
- De technische formule moet van dien aard zijn dat blootstelling van de gebruiker of andere risico's zo veel mogelijk beperkt worden, zonder de werking van het middel in het gedrang te brengen (artikel 29 lid 1 onder d Verordening EG 1107/2009);
- Er wordt, op grond van de stand van de wetenschappelijke en technische kennis, voldaan aan de eisen neergelegd in artikel 4 lid 3 Verordening EG 1107/2009 (artikel 29 lid 1 onder e Verordening EG 1107/2009);
- Het middel bevat enkel werkzame stoffen, beschermstoffen en synergisten en, indien van toepassing, in toxicologisch, ecotoxicologisch of ecologisch opzicht relevante onzuiverheden en formuleringshulpstoffen waarvan de aard en hoeveelheid aan de hand van passende methoden worden vastgesteld (artikel 29 lid 1 onder f Verordening EG 1107/2009).

23. Eén van de toetsstenen voor de toelating van een gewasbeschermingsmiddel is dus het voldoen aan artikel 4 lid 3 Verordening EG 1107/2009. In dat artikellid staat:

"Een gewasbeschermingsmiddel dat resulteert uit de toepassing volgens goede gewasbeschermingspraktijken en rekening houdend met realistische gebruiksomstandigheden, voldoet aan de volgende eisen:

- a) *het is voldoende doeltreffend;*
- b) *het heeft geen onmiddellijk of uitgesteld schadelijk effect op de gezondheid van de mens, met inbegrip van kwetsbare groepen, of op die van dieren, rechtstreeks of via drinkwater (met inachtneming van stoffen die voortkomen uit waterbehandeling), levensmiddelen, diervoeder of lucht, noch gevolgen op de werkplek of andere indirecte effecten, rekening houdend met bekende cumulatieve en synergistische effecten waar er door de Autoriteit aanvaarde wetenschappelijke methoden om dergelijke effecten te evalueren beschikbaar zijn, noch op grondwater;*
- c) *geen onaanvaardbare effecten hebben op planten of plantaardige producten;*
- d) *het veroorzaakt geen onnodig lijden of pijn bij te bestrijden gewervelde dieren;*
- e) *het heeft geen onaanvaardbare effecten op het milieu, met name rekening houdend met de volgende aspecten waar er door de Autoriteit aanvaarde wetenschappelijke methoden om dergelijke effecten te evalueren beschikbaar zijn:*
 - i) *het gedrag en de verspreiding ervan in het milieu, met name de verontreiniging van oppervlaktewateren, met inbegrip van estuariene en kustwateren, grondwater, lucht en bodem, rekening houdende met ver van de plaats van gebruik gelegen locaties na verplaatsing over grote afstand in het milieu;*

- ii) *de gevolgen ervan voor niet-doelsoorten, ook voor het gedrag van deze soorten;*
- iii) *de gevolgen ervan voor de biodiversiteit en het ecosysteem."*

(onderstreping advocaat)

24. Daarbij moet worden opgemerkt dat ook de werkzame stoffen die maken dat het gewasbeschermingsmiddel het doel kan realiseren, aan het bovenstaande wettelijk kader uit artikel 4 lid 3 Verordening EG 1107/2009 moeten voldoen. Hiermee wordt een dubbele controle gerealiseerd doordat, voordat een gewasbeschermingsmiddel kan worden toegelaten en ingezet, twee toelatingen zijn vereist:
- Een toelating voor de werkzame stoffen, beschermstoffen, synergisten en formuleringshulpstoffen in het gewasbeschermingsmiddel; en
 - Een toelating voor het gewasbeschermingsmiddel (dat reeds goedgekeurde werkzame stoffen, beschermstoffen, synergisten en formuleringshulpstoffen bevat) an sich.
25. Uit artikel 29 lid 1 onder e jo. artikel 4 lid 3 Verordening EG 1107/2009 vloeit dus voort dat een gewasbeschermingsmiddel niet kan worden toegelaten, en dus niet rechtmatig kan worden toegepast in enige teelt in Nederland, als het middel zelf schadelijke effecten heeft op de gezondheid van de mens op enige wijze, of als de werkzame stoffen die schadelijke effecten hebben. De aanvrager van de toelating – in veel gevallen de producent van het goed te keuren gewasbeschermingsmiddel – dient aan te tonen dat aan alle vereisten uit artikel 29 lid 1 Verordening EG 1107/2009 wordt voldaan. Ten aanzien van het aantonen dat het gewasbeschermingsmiddel geen schadelijke effecten heeft op de gezondheid van de mens op enige wijze, dient de aanvrager positieve resultaten van officiële proeven en analyses te overleggen.
26. Deze proeven en analyses, die noodzakelijk zijn voor het bewijzen dat de werkzame stoffen en de gewasbeschermingsmiddelen geen schadelijke effecten hebben, zijn ook gereguleerd in verordeningen, namelijk de Verordening EU 283/2013 (aangaande de werkzame stoffen in het gewasbeschermingsmiddel) en Verordening EU 284/2013 (aangaande het gewasbeschermingsmiddel zelf). Op grond van deze verordeningen moeten de onderzoeken worden uitgevoerd overeenkomstig de "Goede laboratoriumpraktijken" (hierna - en tevens in regelgeving en literatuur - aangeduid als: "G/p") zoals neergelegd in Richtlijn 2004/10/EG. Deze richtlijn sluit vervolgens aan bij de eisen van diverse toxiciteitsstudies, die moeten worden uitgevoerd volgens de testrichtlijnen opgesteld door de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (hierna aangeduid als: "OESO" of de Engelstalige term "OECD").¹⁰

Hiaten in juridisch kader toelating werkzame stoffen en gewasbeschermingsmiddelen door het Ctgb

27. Het systeem van toelating van gewasbeschermingsmiddelen en de werkzame stoffen daarin lijkt hiermee een deugdelijk systeem met meerdere waarborgen. Er is immers sprake van een

¹⁰ Productie 5: Heusinkveld e.a., Gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve ziekten: mogelijkheden om de toelatingsvereisten te verbeteren, RIVM rapport 2021, p. 18.

dubbele “beveiliging” doordat zowel de stof als het gewasbeschermingsmiddel dienen te worden onderworpen aan testen en onderzoeken voordat een toelating op de nationale markt wordt bewerkstelligd.

28. Het systeem kent echter (in ieder geval) één aanzienlijk gebrek dat in de literatuur en wetenschap herhaaldelijk wordt aangewezen.¹¹ Er wordt niet, althans niet voldoende, getest of gewasbeschermingsmiddelen een hoger risico op neurodegeneratieve gevolgen zoals Parkinson met zich meebrengen. Diverse experts (waaronder hoogleraren en deskundigen van het RIVM¹²) hebben voor deze omissie gewaarschuwd.
29. Allereerst geldt dat onderzoek naar mogelijke neurotoxiciteit alleen is voorgeschreven als uit ander onderzoek blijkt dat een stof neurotoxische eigenschappen heeft of wanneer de moleculaire structuur van een stof aangeeft dat de stof neurotoxisch zou kunnen zijn of gerelateerd is aan een stof met bekende neurotoxiciteit.¹³ In andere woorden: als de stof niet lijkt op een bekend neurotoxische stof en er geen waarnemingen uit ander onderzoek zijn die wijzen op mogelijke neurotoxiciteit, bijvoorbeeld omdat er nog nooit onderzoek is gedaan naar de betreffende stof, hoeft er dus verder géén onderzoek te worden gedaan naar mogelijke neurodegeneratieve gevolgen van de stof of het middel.
30. Indien onderzoek wél is aangewezen (dus enkel bij aanwijzingen dat een stof neurotoxisch is), geldt dat het onderzoek dat moet worden uitgevoerd niet volstaat. De OECD-testrichtlijnen maken dat diverse onderzoeken naar diverse mogelijke gevolgen dienen te worden verricht. Maar: géén van de testen die dienen te worden verricht op basis van de OECD-testrichtlijnen, geven inzicht in neurologische gevolgen van de (werkzame stoffen in de) gewasbeschermingsmiddelen. De richtlijnen over onderzoek naar acute toxiciteit (OECD-testrichtlijnen 402, 403, 420, 423, 425, 436) schrijven testen voor waarin na eenmalige toediening van de teststof een proefdier wordt geobserveerd en eventuele mortaliteit wordt geregistreerd. Het proefdier wordt maar een korte periode (14 dagen) geobserveerd waarna de geëuthanaseerde dieren macroscopisch worden onderzocht. Hierdoor wordt niet onderzocht of er na 14 dagen nog gevolgen optreden, terwijl neurodegeneratieve gevolgen vaak pas na veel langere tijd zichtbaar worden. Daarnaast wordt gewerkt op een beperkt aantal proefdieren, waardoor weinig uitsluitsel kan worden geboden over de acuut-neurotoxische effecten van een stof of middel.¹⁴
31. Ook de toxiciteitstudies aangaande herhaalde blootstelling (OECD-testrichtlijnen 407, 408, 409, 451, 452, 453) zijn niet geschikt om uitsluitsel te geven over de neurotoxische effecten van de stoffen en/of middelen. Hoewel deze studies over een langere termijn worden uitgevoerd, bieden ook deze onvoldoende informatie over chronische neurologische gevolgen van een stof. Dit komt doordat de hoeveelheid testdieren beperkt is, waardoor diverse neurologische gevolgen niet kunnen worden geconstateerd. Daarbij komt dat in de huidige OECD-testrichtlijnen over herhaalde blootstelling geen verplichting staat om hersen- of

¹¹ Idem.

¹² Ibidem.

¹³ Commissieverordening (EU) Nr. 283/2013, bijlage, onderdeel A, par. 5.6.2, 5.7.1 en 5.7.2

¹⁴ Productie 5: Heusinkveld e.a., Gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve ziekten: mogelijkheden om de toelatingsvereisten te verbeteren, RIVM rapport 2021, p. 18-19.

perifeer zenuwweefsel te bestuderen, wat de mogelijkheid voor vaststellen van neurotoxiciteit zeer beperkt.¹⁵

32. Ten aanzien van onderzoeken naar reproductie- en ontwikkelingstoxiciteit vloeit eenvoudigweg uit de aard van de onderzoeken (enkel naar gevolgen voor reproductie en ontwikkeling) voort dat geen aandacht wordt gespendeerd aan neurologische gevolgen van een stof of middel. De testen bieden daarmee geen enkel inzicht in de neurologische gevolgen van de geteste stof of middelen.¹⁶
33. Ten slotte zijn ook de gerichte neurotoxiciteitsstudies, in tegenstelling tot wat men zou verwachten, niet geschikt om neurotoxische gevolgen vast te stellen. De tetrichtlijn die voor dergelijke studies wordt toegepast, OECD-tetrichtlijn 424, is erg open opgesteld, en kan dus worden ingekleurd naar gelang de onderzoeksvraag die aan het onderzoek ten grondslag ligt. De duur van de voorgeschreven testen is daarbij vaak beperkt tot 90 dagen, waardoor deze alleen geschikt zijn om vroege effecten te detecteren van de reststoffen die kunnen leiden tot neurodegeneratie. Effecten die op een langere termijn optreden worden dus niet opgemerkt. Doordat het ontbreekt aan onderzoek naar specifiek de neurodegeneratieve effecten in verschillende regio's van de hersenen, wordt verder onvoldoende inzichtelijk wat de degeneratieve werking van de stof exact is. De beschikbare tetrichtlijn is hierdoor, naar oordeel van diverse deskundigen (waaronder van het RIVM) niet geschikt voor het aanleveren van deze gegevens, waardoor het uiteindelijke onderzoeksresultaat onvoldoende inzicht geeft in de neurodegeneratieve gevolgen van de geteste stoffen en middelen.¹⁷

Productie 5: Heusinkveld e.a., 'Gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve ziekten: mogelijkheden om de toelatingsvereisten te verbeteren', RIVM rapport 2021

Een van de conclusies van dit rapport is:

"In de huidige vereisten in de OECD-tetrichtlijnen zijn de neurodegeneratieve parameters niet expliciet benoemd. Hoewel onderzoek naar deze aanvullende parameters niet uitgesloten is in de tetrichtlijn komt het in de praktijk niet voor dat dit ook daadwerkelijk wordt uitgevoerd."

Zie ook **Productie 6:** notulen van de European Food Safety Authority, Workshop on the EFSA NAMs Project on Environmental Neurotoxicants:

"Overall, there was broad consensus that the currently existing procedures, that are part of existing regulatory actions, are likely to give us an inadequate insight into the actual neurotoxic actions of specific pesticides for the substantia nigra, and consequently, offer an inadequate assessment of the risk of developing Parkinson's disease in case of human exposure."

(onderstrepingen advocaat)

¹⁵ Ibid, p. 19-20.

¹⁶ Ibid, p. 20-21.

¹⁷ Ibid, p. 21-22.

Gebreken in onderzoeksbeleid Ctgb bij toelating werkzame stoffen en gewasbeschermingsmiddelen

34. Zoals hierboven uiteengezet, bieden de vereiste testen geen inzicht in de neurologische effecten van de (werkzame stoffen in de) gewasbeschermingsmiddelen. De toetsing door het Ctgb bij toelating van een gewasbeschermingsmiddel tot de markt is daarom onvolledig.
35. Naast deze onderzoekshiaten is recent óók gebleken dat het onderzoeksbeleid van het Ctgb bij de toelating van gewasbeschermingsmiddelen gebreken vertoont. In twee recente zaken bij het HvJEU speelde de vraag of het Ctgb bij de toelating van een gewasbeschermingsmiddel op de nationale markt de actuele en relevante wetenschappelijke en technische kennis van dat moment moet betrekken.¹⁸ Het Ctgb meende dat dat niet hoeft als het betreffende middel al in een andere lidstaat is toegelaten. Het zou in strijd zijn met het rechtszekerheidsbeginsel als het Ctgb een eigen beoordeling van de risico's zou uitvoeren.
36. Het HvJEU heeft op 25 april 2024 geoordeeld dat artikel 29 van Verordening 1107/2009 zo moet worden uitgelegd dat de toelating van een gewasbeschermingsmiddel door het Ctgb "*geen zuiver automatische tenuitvoerlegging*" kan zijn van de goedkeuring door de EFSA van een werkzame stof in dat middel.¹⁹ Het Ctgb moet zijn eigen toets uitvoeren, en kan de toelating van een middel weigeren als er wetenschappelijke of technische kennis beschikbaar is waaruit blijkt dat het gebruik van dat middel een onaanvaardbaar risico voor de gezondheid van de mens met zich meebrengt. Met andere woorden, het Ctgb moet bij de beoordeling van toelatingsverzoeken rekening houden met gezondheidsrisico's voor met name de mens, gebaseerd op de op dat moment beschikbare relevante en betrouwbare wetenschappelijke kennis over de mogelijke nadelige effecten van het gewasbeschermingsmiddel zelf of de werkzame stoffen daarin.
37. Het rechtszekerheidsbeginsel staat er naar oordeel van het Hof ook niet aan in de weg dat nieuwe wetenschappelijke en technische kennis wordt betrokken bij de betwisting van een eerdere toelating van een middel. Het Hof overweegt dat het rechtszekerheidsbeginsel bij het op de markt brengen van gewasbeschermingsmiddelen moet worden afgewogen tegen het voorzorgsbeginsel, dat beoogt een hoog niveau van bescherming van de gezondheid van mens en dier en van het milieu te waarborgen.²⁰ Het in ogenschouw nemen van de relevante en betrouwbare wetenschappelijke en technische kennis die beschikbaar is op het moment van de beoordeling van de mogelijke schadelijke effecten van een gewasbeschermingsmiddel, draagt bij aan dat doel. Daarbij overweegt het Hof dat "*de bescherming van de gezondheid van mens en dier en van het milieu „voorrang moet hebben” op de verbetering van de teelt van planten*".²¹ Het vereiste om de meest recente wetenschappelijke en technische kennis toe te passen noopt de bevoegde autoriteit tot een proactieve houding bij het streven naar een betere bescherming van de gezondheid van mens en dier en van het milieu. Dat is dus iets dat het Ctgb tot op heden niet deed.

¹⁸ HvJEU 25 april 2024, C-308/22, ECLI:EU:C:2024:350 en HvJEU 25 april 2024, gevoegde zaken C-309/22 en C-310/22, ECLI:EU:C:2024:356

¹⁹ HvJEU 25 april 2024, gevoegde zaken C-309/22 en C-310/22, ECLI:EU:C:2024:356, ov. 82

²⁰ HvJEU 25 april 2024, C-308/22, ECLI:EU:C:2024:350, ov. 107

²¹ Ibid. ov. 68

Conclusie toelating werkzame stoffen en gewasbeschermingsmiddelen door Ctgb

38. Het tekort aan onderzoek naar neurotoxiciteit en neurodegeneratieve gevolgen maakt dat, bij de toelating van stoffen en middelen voor gewasbescherming, géén duidelijkheid bestaat over schadelijke gevolgen die kunnen optreden. Hoewel de verrichte testen (op basis van de OECD-testrichtlijnen) vele mogelijke gevolgen onderzoeken, bestaat alsnog een – aanzienlijke – hiaat in de onderzoeken. Nadelige gevolgen op het gebied van neurotoxiciteit zijn, volgens diverse experts, onvoldoende inzichtelijk bij de toelating van stoffen en middelen.
39. Daarom is de toetsing bij toelating van werkzame stoffen en gewasbeschermingsmiddelen onvolledig, althans niet voldoende zorgvuldig om er op basis daarvan vanuit te gaan dat een toelating door het Ctgb inhoudt dat géén sprake kan zijn van een aantasting van de gezondheid van mens en milieu door een gewasbeschermingsmiddel. Ten aanzien van neurodegeneratieve gevolgen zijn de onderzoeken, vanwege de hiervoor besproken hiaten in de toelatingsprocedure, onvoldoende om dergelijke gevolgen uit te sluiten.
40. Bovendien, zoals hierboven toegelicht, vertoont ook het onderzoeksbeleid van het Ctgb gebreken, nu het Ctgb kennelijk niet altijd de op dat moment relevante en betrouwbare wetenschappelijke en technische kennis in ogenschouw neemt.
41. Ook wordt bij de onderzoeken door het Ctgb ook géén onderzoek verricht naar de reacties en gevolgen die voortkomen uit het mengen van de verschillende goedgekeurde gewasbeschermingsmiddelen (cocktails). Gewasbeschermingsmiddelen worden zoals hierboven al opgemerkt immers met name in de lelieteelt veelvuldig gemengd om het gewenste resultaat te bereiken. Dit gebeurt door individuele middelen te mengen, maar ook door deze te vermengen met bindmiddelen die hechting aan het gewas stimuleren.²²
42. De gevolgen van de hiaten in de onderzoeken en de gebreken in het onderzoeksbeleid van de Ctgb zijn groot. Het is vanwege die hiaten en gebreken immers onzeker of een middel dat is toegelaten door het Ctgb inderdaad niet schadelijk is voor de gezondheid van de mens. En zoals hierna zal blijken, is er juist steeds meer bewijs voor een correlatie van bestrijdingsmiddelen met neurodegeneratieve ziekten, ook bij omwonenden van landbouwgronden.

Onderzoeken naar gevolgen voor de gezondheid

43. De laatste jaren is gebleken dat het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen voor personen blootgesteld aan deze middelen verband houdt met een verhoogd risico op neurologische aandoeningen. Uit diverse onderzoeken blijkt dat er een verband bestaat tussen het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen (of: pesticiden in het algemeen) en neurologische aantasting door ziekten als de ziekte van Parkinson, de ziekte van Alzheimer en Amyotrofe Lateraal Sclerose (ALS).
44. Ten aanzien van de ziekte van Parkinson tonen diverse studies in diverse landen aan dat er een verband bestaat tussen het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en een vergrote

²² De Gelderlander 18 oktober 2020, Hoogleraar Violette Geissen gaat aantonen dat er met pesticiden écht veel mis is: 'It's time for change', <https://www.gelderlander.nl/hetschoneoosten/hoogleraar-violette-geissen-gaat-aantonen-dat-er-met-pesticiden-echt-veel-mis-is-its-time-for-change>

kans op deze ziekte. Academici en onderzoekers uit diverse landen hebben door de jaren heen onderzoek gedaan naar pesticidegebruik en een relatie tot een verhoogd risico op Parkinson. Ieder van deze studies heeft een omvangrijke testgroep, alsmede een controlegroep, gehanteerd. In veel van deze (uitgebreide) studies zijn directe correlaties tussen het gebruik van - en blootstelling aan - pesticiden en een verhoogd risico op neurologische aandoeningen als Parkinson geconstateerd. In Frankrijk²³ en recentelijk ook Duitsland²⁴ heeft dit zelfs geleid tot de kwalificatie van Parkinson als beroepsziekte voor boeren.

45. Met name in de Verenigde Staten is uitgebreid onderzoek verricht naar de correlatie tussen pesticidegebruik en Parkinson. Al in 2005 is in het onderzoek van dr. Freya Kamel een verband geconstateerd tussen pesticidegebruik en een verhoogd risico op Parkinson.²⁵ Eén jaar later, in 2006, kwam dr. Alberto Ascherio tot dezelfde conclusie, met daarbij de opmerking dat zelfs blootstelling aan lagere doseringen aan pesticiden een verhoogd risico op deze ziekte met zich bracht.²⁶ Later zijn ook in 2011 door dr. Anthony Wang²⁷, in 2014 door dr. Jason Richardson²⁸ en dr. Marcia Ratner²⁹, en in 2017 en 2020 door dr. Shilpa Narayan³⁰ en dr. Srishti Shrestha³¹ vergelijkbare conclusies getrokken.
46. In 2022 concludeerde een groep onderzoekers over Parkinson Disease (PD): "*Hence, we conclude that pesticides play a prominent role in PD pathogenesis*".³² En in een in 2023 in Nature gepubliceerde studie werd langdurige blootstelling aan 53 pesticiden geassocieerd met Parkinson, waarvan 10 direct toxisch zijn voor de dopaminereceptoren die betrokken zijn bij het ontwikkelen van de ziekte. Daarnaast werd in dit onderzoek aangetoond dat blootstelling aan meerdere bestrijdingsmiddelen tegelijk leidt tot hogere toxiciteit.³³
47. Ook in diverse Europese landen hebben onderzoeken een verband aangetoond tussen blootstelling aan pesticiden, en een verhoogde kans op Parkinson. Zo heeft Kenborg in 2012 een studie uitgevoerd in Denemarken.³⁴ Ook hierbij waren de resultaten dat de blootstelling

²³ Akkerwijzer, Frankrijk erkent Parkinson als beroepsziekte bij boeren, <https://www.akkervijzer.nl/artikel/92649-frankrijk-erkent-parkinson-als-beroepsziekte-bij-boeren/>.

²⁴ Amsterdam UMC, Duitsland erkent Parkinson als beroepsziekte, <https://www.beroepsziekten.nl/content/duitsland-erkent-parkinson-als-beroepsziekte>

²⁵ Kamel e.a., "Pesticide Exposure and Self-reported Parkinson's Disease in Agricultural Health Study", American Journal of Epidemiology 2006, af. 4, p. 364-374, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17116648>

²⁶ Ascherio e.a., "Pesticide Exposure and Risk for Parkinson's Disease", Wiley InterScience 2006, p.197-203, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/ana.20904>.

²⁷ Wang e.a., "Parkinson's disease risk from ambient exposure to pesticides", Springer Science 2011, p.547-555, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3643971/>.

²⁸ Richardson e.a., "Elevated Serum Pesticide Levels and Risk for Alzheimer Disease", JAMA Neurology 2014, afl. 3, p. 284-290, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24473795/>.

²⁹ Ratner e.a., "Younger age at onset of sporadic Parkinson's disease among subjects occupationally exposed to metals and pesticides", Interdisciplinary Toxicology 2014, afl. 3, p 123-133, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26109889/>.

³⁰ Narayan e.a., "Occupational pesticide use and Parkinson's disease in the Parkinson Environment Gene (PEG) study", Environmental International 2017, afl. 107, p. 266-273, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28779877/>.

³¹ Shrestha e.a., "Pesticide use and incident Parkinson's disease in a cohort of farmers and their spouses", Environmental Research 2020, afl. 191, p. 7-14, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32919961/>.

³² Vellingiri B, Chandrasekhar M, Sri Sabari S, Gopalakrishnan AV, Narayanasamy A, Venkatesan D, Iyer M, Kesari K, Dey A. "Neurotoxicity of pesticides - A link to neurodegeneration." Ecotoxicol Environ Saf. 2022 Sep 15, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/36029574/>.

³³ Paul, K.C., Krolewski, R.C., Lucumi Moreno, E. et al. "A pesticide and iPSC dopaminergic neuron screen identifies and classifies Parkinson-relevant pesticides." Nat Commun 14, 2803 (2023). <https://www.nature.com/articles/s41467-023-38215-z>.

³⁴ Kenborg e.a., "Parkinson's disease among gardeners exposed to pesticides - a Danish cohort study", Environmental Health 2012, afl. 1 p. 65-69, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/21687921/>.

aan pesticiden gepaard ging met een vergroot risico op neurodegeneratieve aandoeningen, waaronder Parkinson. Verder heeft in 2014 een onderzoek plaatsgevonden in Portugal, waar dr. Maria Baltazar eenzelfde conclusie trok.³⁵ In Frankrijk bleek in een onderzoek uit 2017 dat in de wijnregio's, die zich kenmerken door een intensief gebruik van pesticiden, meer Parkinson voorkomt onder de algemene bevolking.³⁶

48. Ten slotte heeft ook in Nederland een onderzoek plaatsgevonden naar het verband tussen blootstelling aan pesticiden en een vergrote kans op Parkinson. In dit meerjarige onderzoek van Marianne van der Mark uit 2014³⁷, waarbij onderzoek is gedaan in vijf verschillende ziekenhuizen in Nederland, was de conclusie dat – hoewel er geen direct verband werd geconstateerd – wel degelijk aanwijzingen bestaan voor een verhoogd risico op Parkinson. Van der Mark meende dat aanvullend onderzoek noodzakelijk was.
49. Naast een verhoogd risico op de ziekte van Parkinson, is in diverse onderzoeken tevens een verhoogd risico op de ziekte van Alzheimer gelinkt aan blootstelling aan pesticiden. Al in 2003 constateerde dr. Isabelle Baldi in Frankrijk een verhoogd risico op Alzheimer door blootstelling aan pesticiden.³⁸ Eenzelfde resultaat kwam naar voren in de onderzoeken en studies van Hayden in 2010³⁹, Richardson in 2014⁴⁰, en met name Aloizou uit 2020.⁴¹ Al deze studies wijzen op een (mogelijke) correlatie tussen de blootstelling aan pesticiden en een verhoogd risico op neurodegeneratieve aandoeningen zoals Alzheimer.
50. Er zijn ook onderzoeken verricht naar de mogelijke verhoogde kansen op ALS als gevolg van de blootstelling aan pesticiden. In 2010 publiceerde Francesca Bonvicini tezamen met haar collega's een studie naar een mogelijk verband tussen verhoogde kans op ALS en blootstelling aan pesticiden.⁴² In dit onderzoek kwam naar voren dat er een sterke associatie werd aangetroffen tussen blootstelling aan pesticiden en een vergroot risico op ALS. Later hebben nog aanvullende studies plaatsgevonden, die in de meta-analyse van Angela Malek⁴³ zijn betrokken. Uit deze analyse, gebaseerd op 6 peer-reviewed studies, concludeert ook Malek dat sprake is van een verband tussen pesticideblootstelling en een vergrote kans op ALS.

³⁵ Baltazar e.a., "Pesticides exposure as etiological factors of Parkinson's disease and other neurodegenerative diseases -A mechanistic approach", *Toxicologie Letters* 2014, afl. 230, p. 85-103, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24503016/>.

³⁶ Kab, S., Spinosi, J., Chaperon, L. et al. "Agricultural activities and the incidence of Parkinson's disease in the general French population." *Eur J Epidemiol* 32, 203-216 (2017). <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/28185034/>

³⁷ Van der Mark e.a., "Occupational exposure to pesticides and endotoxin and Parkinson disease in the Netherlands", *Occupational and Environmental Medicine* 2014, afl. 71, p. 757-764, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25104429/>.

³⁸ Baldi e.a., "Neurodegenerative Diseases and Exposure to Pesticides in the Elderly", *American Journal of Epidemiology* 2003, afl. 5, p. 409-414, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12615605/>.

³⁹ Hayden, "Occupational exposure to pesticides increases the risk of incident AD", *Neurology* 2010, afl. 74, p. 1524-1530.

⁴⁰ Richardson e.a., "Elevated Serum Pesticide Levels and Risk for Alzheimer Disease", *JAMA Neurology* 2014, afl. 3, p. 284-290, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24473795/>.

⁴¹ Aloizou e.a., "Pesticides, cognitive functions and dementia: A review", *Toxicologie Letters* 2020, afl. 326, p. 31-51, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32145396/>.

⁴² Bonvicini e.a., "Exposure to pesticides and risk of amyotrophic lateral sclerosis: a population-based case-control study", *Annali del Istituto Sperimentale di Sanita* 2010, afl. 3, p. 284-287, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/20847462/>.

⁴³ Malek e.a., "Pesticide exposure as a risk factor for amyotrophic lateral sclerosis: A meta-analysis of epidemiological studies", *Environmental Research* 2012, afl. 117, p. 112-119, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22819005/>.

51. Uit een recent gepubliceerd onderzoek van Chronister et al (2023)⁴⁴, blijkt dat er ook een duidelijk verband zichtbaar is bij omwonenden van bollenvelden. Dit grootschalige onderzoek naar adolescenten die op gemiddeld 329 meter wonen van percelen waarop bloemen worden geteeld, wijst uit dat zij significant slechtere neurologische gedragsprestaties vertonen. De deelnemers waren niet werkzaam in de bloementeel. Bij het onderzoek werd de concentratie van bepaalde stoffen uit bestrijdingsmiddelen in de urine van de deelnemers bekeken. Een hogere concentratie van die stoffen had verband met slechtere prestaties op neurologische gebieden als aandacht, taal, geheugen en leervaardigheid, en sociale perceptie.
52. Een dergelijk resultaat bij omwonenden werd ook al zichtbaar in 2020. Uit onderzoek in Ecuador bleek dat er bij kinderen die op minder dan 275 meter wonen van landbouwpercelen waarop bestrijdingsmiddelen worden gebruikt, een biologisch en neurotoxicologisch relevant effect optreedt.⁴⁵
53. Volledigheidshalve wordt ten slotte verwezen naar andere literatuur en onderzoeken die een link leggen tussen ziekten en het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen. Hieruit vloeit onder meer voort dat, naast enkel neurodegeneratieve ziekten, ook aandoeningen als kanker kunnen ontstaan bij langdurige geleidelijke blootstelling aan gewasbeschermingsmiddelen. Verwezen wordt naar artikelen van Mostafalou uit 2013⁴⁶ en 2016⁴⁷, Blair⁴⁸, Gamache⁴⁹, Doi⁵⁰ en Van Maeffe-Fabry.⁵¹
54. Uit onderzoek blijkt dus dat het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen een vergrote kans geeft op neurodegeneratieve aandoeningen zoals Parkinson, Alzheimer en ALS, ook bij omwonenden. Daarnaast blijkt dat voor dergelijke gevolgen geen afdoende onderzoek plaatsvindt bij de toelating van de gewasbeschermingsmiddelen en de stoffen waaruit die middelen zijn opgebouwd.

Verspreiding van gewasbeschermingsmiddelen

55. Naar aanleiding van de eerder genoemde gebreken in de regelgeving is op 1 september 2020 in opdracht van het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit een onderzoek gestart naar de gevolgen van gewasbeschermingsmiddelen voor consumenten, agrariërs en

⁴⁴ Chronister et al, 'Urinary Glyphosate, 2,4-D and DEET Biomarkers in Relation to Neurobehavioral Performance in Ecuadorian Adolescents in the ESPINA Cohort', *Environmental Health Perspectives* 2023-10, DOI: 10.1289/ehp11383

⁴⁵ Suarez-Lopez et al, 'Residential proximity to greenhouse crops and pesticide exposure (via acetylcholinesterase activity) assessed from childhood through adolescence', *Environmental Research* 188 (2020) 109728

⁴⁶ Mostafalou & Abdollahi, "Pesticides and human chronic diseases: Evidences, mechanisms, and perspectives", *Toxicology and Applied Pharmacology* 2013, afl. 268, p. 157-177, <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0041008X13000549>

⁴⁷ Mostafalou & Abdollahi, "Pesticides: an update of human exposure and toxicity", Springer Science 2016, p. 549-599, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/27722929/>.

⁴⁸ Blair e.a., "Pesticides and human health", *Occupational and Environmental Medicine* 2015, afl. 2, p. 81-82, https://www.researchgate.net/publication/270003458_Pesticides_and_human_health.

⁴⁹ Gamache, "Exposure to Pesticides and Welding Hastens the Age-at-Onset of Parkinson's Disease", *The Canadian Journal of Neurological Science* 2019, afl. 46, p. 711-716, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31342891/>.

⁵⁰ Doi e.a., "Motor neuron disorder simulatie ALS induced by chronic inhalation of pyrethroid insecticides", *Neurology* 2006, afl. 67, p. 1894, <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17130437/>.

⁵¹ Van Maeffe-Fabry e.a., "Occupational exposure to pesticides and Parkinson's disease: A systematic review and meta-analysis of cohort studies", *Environment International* 2012, afl. 46, p. 30-43, <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0160412012001043>.

omwonenden van agrarische arealen. Dit onderzoek, dat tevens wordt uitgevoerd in het kader van het zogenaamd SPRINT-onderzoek waarin in 11 representatieve Europese landen onderzoek wordt verricht naar (onder meer) de gezondheidsrisico's voortkomend uit pesticidegebruik, betreft een grootschalig en langdurig onderzoek dat als basis kan dienen voor latere aanscherping van wet- en regelgeving.

56. Uit de resultaten van dit onderzoek (het "OBO-onderzoek") blijkt dat vrijwel overal pesticiden worden aangetroffen in gebieden rondom landbouwpercelen. Zo werden in een straal van 250 meter rondom bollenvelden restanten van bestrijdingsmiddelen die op onderzochte bollenvelden waren gebruikt, teruggevonden in de buitenlucht rond woningen, in huisstof en zelfs in urine van omwonenden (zowel volwassenen als kinderen) en luiers van baby's. De onderzoekers concludeerden: *"correlations were found between environmental and urinary concentrations of these pesticides"*. Dit is zeer zorgelijk, want het blijkt dat in een straal van 250 meter rondom bollenvelden de concentratie van bestrijdingsmiddelen in lucht en huisstof velen malen hoger ligt dan in andere gebieden. Dit geldt onder meer voor de pesticide Pendimethalin. Het rapport vermeldt hierover: *"Concentrations of some pesticides (i.e. pendimethalin [onderstreping advocaat], prochloraz and pyraclostrobin) measured in soil samples collected in gardens near the residents' homes were a factor of five to ten higher than those for control homes."*⁵² In de samenvatting van dit onderzoek staan de resultaten kort en bondig beschreven: *"Verder bleken de concentraties van bestrijdingsmiddelen in de lucht én in het huisstof hoger te zijn bij de woningen binnen een straal van 250 meter van de bollenvelden dan bij de woningen van de verder weg gelegen controlegroep. In de buitenlucht was het verschil over het algemeen een factor 10, in het huisstof een factor 5. Dit zijn gemiddelden voor alle bestrijdingsmiddelen."*

Productie 7: OBO onderzoeksrapport "Research on exposure of residents to pesticides in the Netherlands"

57. Deze bevindingen bevestigen een eerder rapport van het RIVM, waaruit naar voren kwam dat (restanten van) bestrijdingsmiddelen werden teruggevonden in buitenlucht rondom woningen, deurmatten en huisstof. Daarnaast zijn zelfs restanten aangetroffen in de urine van mensen die op meer dan 500 meter afstand van agrarische velden woonden.

Productie 8: M.H.M.M. Montforts e.a., Bestrijdingsmiddelen en omwonenden: Samenvattend rapport over blootstelling en mogelijke gezondheidseffecten, RIVM rapport 2019.

58. Overigens is uit onderzoek van Zembla gebleken dat in een eerdere versie van het OBO-onderzoeksrapport door het RIVM werd opgeroepen tot vervolgonderzoek naar de gezondheidsrisico's van pesticiden, en om de toelating van bestrijdingsmiddelen op nationaal niveau aan te scherpen, en niet de Europese procedures af te wachten. Deze passages zijn vervolgens op aandringen van het Ctgb uit het onderzoeksrapport geschrapt.

⁵² Productie 7, p. 238.

Productie 9: Zembla artikel: 'Bestrijdingsmiddelenautoriteit Ctgb verzweeg risico's voor omwonenden', 28 september 2023⁵³

59. Dat betekent dus het volgende:
- (1) Er wordt bij de toelating van gewasbeschermingsmiddelen onvoldoende onderzoek gedaan naar neurodegeneratieve gevolgen;
 - (2) Uit een aanzienlijk aantal academische onderzoeken blijkt dat er een duidelijk verband bestaat tussen het gebruik van deze middelen en diverse neurodegeneratieve ziektes;
 - (3) De stoffen en restanten van deze middelen worden wijdverspreid aangetroffen rondom percelen waar deze gewasbeschermingsmiddelen worden gebruikt.

Advies GGD

60. In verband met de mogelijke gezondheidsschade voor omwonenden van bollenvelden heeft de GGD het volgende advies opgesteld:
- Ramen en deuren sluiten tijdens en na het spuiten
 - Binnen blijven
 - Huisdieren niet buiten laten
 - Wasgoed niet buiten hangen
 - Schoenen uitdoen bij binnenkomst

Productie 1: screenprint website GGD met adviezen voor omwonenden van bollenvelden

Zorgen van toezichthouders

61. Ondanks het feit dat het Ctgb in zijn algemeenheid erg terughoudend is met het ingrijpen bij mogelijke risico's (zie alinea 32), heeft zelfs het Ctgb aan de bel getrokken over de neurologische gevolgen van de blootstelling aan bestrijdingsmiddelen.
62. Bij brief van 9 maart 2021 heeft het Ctgb aan het EFSA haar zorgen geuit over de link tussen Parkinson en blootstelling aan pesticiden, en schrijft dat er meer onderzoek nodig is naar de effecten van blootstelling aan een cocktail van middelen. Hieronder wordt het belangrijkste deel van deze brief geciteerd:

"We would like to express our concerns with regard to a possible relation between the use of specific pesticides and the development of Parkinson's disease. This issue has generated a lot of attention in the Netherlands in recent years, including the medical and research field, the media and the political arena. On behalf of the Dutch Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality the RIVM is currently conducting an exploratory study on data requirements for neurotoxicity in relation to the development of neurodegenerative diseases.

⁵³ Vindplaats : <https://www.bnnvara.nl/zembla/artikelen/bestrijdingsmiddelenautoriteit-ctgb-verzweeg-risicos-voor-omwonenden>.

In November 2020, professor Bas Bloem, a neurologist with special interest in this area, gave a presentation to the Ctgb board. He explained that it is difficult to establish an unambiguous causal relationship between active substances in our regulatory framework and the development of Parkinson's disease, since there is a lag time of up to 10-15 years before the first symptoms of the disease become manifest. Despite these difficulties, he pointed out that more and more evidence is emerging substantiating a possible relationship between the use of pesticides and the development of Parkinson's disease. Specifically, there is growing experimental and epidemiological evidence supporting this possible relation between exposure to pesticides and the risk of Parkinson's disease.

A particular concern is the recent recognition that Parkinson's disease is the fastest growing neurological condition in the world, further fueling concerns that environmental toxins such as pesticides may be contributing to this growth.

On February 22 we had a brief discussion with EFSA [...] on this subject. He explained the current activities EFSA is involved in, specifically the EFSA Pilot Project on New Approach Methodologies (NAMs) for tebufenpyrad risk assessment, in collaboration with Anses. The overall outcome is intended to be used in the renewal process for tebufenpyrad.

However, there are many more currently approved active substances for which we do not know whether exposure could be associated with Parkinson's disease.

We therefore request EFSA to specifically screen the currently approved active substances for a possible association with Parkinson's disease (e.g. based on chemical structure and toxicological profile). Furthermore, it is well known that brain lesions affecting the substantia nigra can cause a number of movement disorders including Parkinson's disease. The next step could be to perform dedicated tests on active substances earmarked on the basis of the initial screening for their specific toxic effects on the substantia nigra. In our view, such experiments would have to be performed in ageing animals that are known to be more vulnerable to the toxic effects of pesticides. These experiments should also consider the possibility that combined exposure to multiple pesticides (that are often used in combination in agriculture) lead to greater neurotoxicity and a further enhanced risk of developing Parkinson's disease. Would this research fit into the EFSA Pilot Project on NAMs?

We hope that EFSA will be open to the suggestions above in order to gain more insight into a possible relationship of currently approved active substances in pesticides and the development of Parkinson's disease."

Productie 10: brief van Ctgb aan EFSA van 9 maart 2021.

63. Bij brief van mei 2021 heeft de EFSA als volgt gereageerd:

"For this purpose, we believe it is necessary to take stock of the situation from a scientific and multidisciplinary point of view. Our aim is to identify the gaps in research, collect feedback on the availability of suitable test methods and test systems to be used in the screening programme, and estimate the policy implications for environmental neuroscience. We are therefore considering the organisation of a scientific event that would have the aim of exploring the current knowledge landscape and future opportunities in neurotoxicology, and would create the basis for a series of scientific projects with the collaboration of the Member States. The debate should also focus on the need to prioritize chemicals to be tested, and to develop higher throughput methods using molecular or cellular approaches. Testing pesticides through these tools would represent a first step towards understanding the complexity of the mechanisms that regulate neurological functions , and, subsequently, towards developing regulatory action.

We aim at defining a plan to be shared with you in the upcoming weeks, and remain available for further discussions. EFSA looks forward to working with CTGB and MSs on this topic."

Productie 11: brief van EFSA aan Ctgb. Zie ook de eerder genoemde notulen van het event van de EFSA in **Productie 6**.

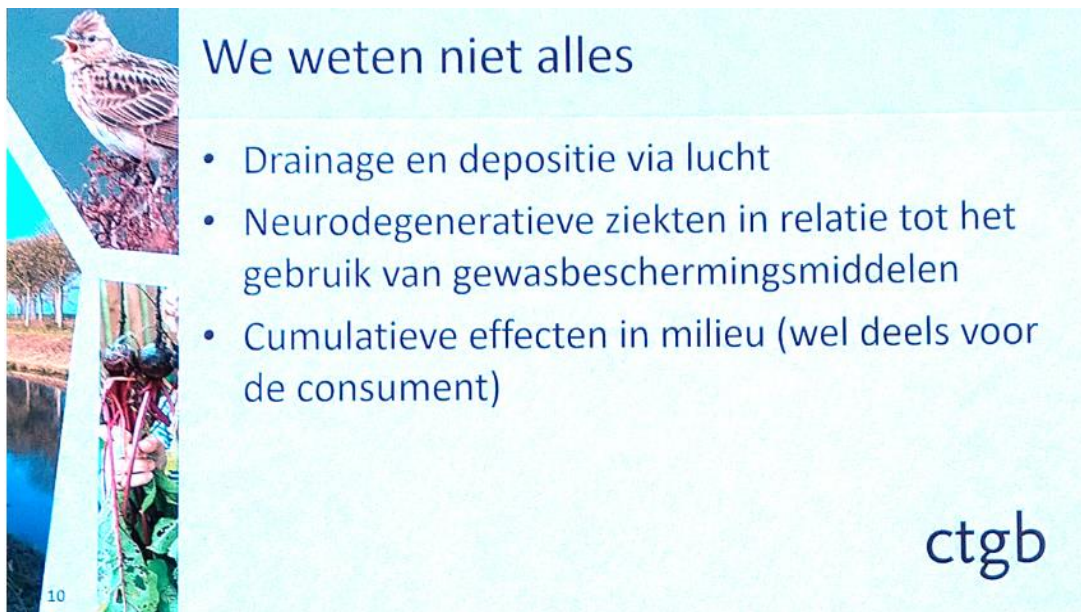
64. In reactie op de Europese evaluatie van Verordening EG 1107/2009 (**Productie 12**) heeft Nederland bovendien in 2020 laten weten dat de verordening moet worden aangepast zodat middelen standaard allemaal worden onderzocht op neurologische effecten (wat nu niet zo is). Daarnaast moet volgens Nederland ook gekeken worden naar de cumulatieve effecten van bestrijdingsmiddelen (blootgesteld worden aan een cocktail):

"5) Although the EU legislation is, as stated in the report, probably the most stringent in the world, there are still aspects that needs to be addressed. The Netherlands considers that, as already is in process for the assessment of biocides, all active substances should be tested for neurological disorders, in order to meet concerns about neurological diseases such as Parkinsons's disease.

6) The Netherlands welcomes the action to continue the development of a methodology for cumulative risk assessment in order to further strengthen consumer protection. However, cumulative risk assessment is also relevant for environmental aspects. The Netherlands therefore calls upon the European Commission to strengthen the work on cumulative risk assessment for non-target organisms, for instances by updating guidances in the framework of recommendation 6 (specific protection goals and guidances)."

Productie 12: Report Evaluation Regulation (EC) No 1107/2009 and (EC) No 396/2005 – NL comments

65. Met andere woorden: zowel het Ctgb, de EFSA als de Nederlandse Staat onderkennen dat er te weinig onderzoek is naar de neurodegeneratieve effecten van pesticiden, dat er meer en meer bewijs is dat pesticiden kunnen leiden tot neurodegeneratieve aandoeningen, en dat actie geboden is.
66. Ook uit een recente presentatie van dr. Nicole van Straten, manager Gewasbescherming bij het Ctgb, tijdens de "Informatiebijeenkomst gewasbeschermingsmiddelen en biociden" in het provinciehuis in Assen, werd opnieuw duidelijk dat bij de toelating van bestrijdingsmiddelen geen rekening wordt gehouden met een aantal (belangrijke) punten, waaronder de relatie tussen bestrijdingsmiddelen en neurodegeneratieve ziekten. De betreffende slide van het Ctgb is hieronder weergegeven.



The slide features a vertical image on the left showing a bird perched on a branch, a person in a field, and a close-up of a plant. The text is in blue on a light blue background. The Ctgb logo is in the bottom right corner.

We weten niet alles

- Drainage en depositie via lucht
- Neurodegeneratieve ziekten in relatie tot het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen
- Cumulatieve effecten in milieu (wel deels voor de consument)

ctgb

Rapporten RIVM en Gezondheidsraad

67. Naar aanleiding van dit alles heeft ook (een daartoe ingestelde commissie van) de Gezondheidsraad nader onderzoek verricht. De Gezondheidsraad is een onafhankelijke wetenschappelijke adviesraad met als wettelijke taak regering en parlement te adviseren op het brede terrein van de volksgezondheid en gezondheidszorg.⁵⁴ Op 29 juni 2020 heeft de Gezondheidsraad haar "*Vervolgadvies gewasbescherming en omwonenden*" gepubliceerd (samenvatting in **Productie 13**). In de conclusie van dat onderzoek stelt de Gezondheidsraad dat de internationale epidemiologische literatuur aanwijzingen geeft dat gewasbescherming met chemische middelen gepaard kan gaan met gezondheidsschade bij mensen. Ook schrijft de Gezondheidsraad dat proefdieronderzoek en onderzoek naar werkingsmechanismen laten zien dat verbanden tussen blootstelling aan gewasbeschermingsmiddelen en de ziekte van Parkinson en ontwikkelingsstoornissen bij kinderen "*plausibel*" zijn. In Nederland is ook onderzoek verricht naar dergelijke gezondheidsschade bij mensen als gevolg van blootstelling

⁵⁴ <https://www.gezondheidsraad.nl/over-ons>.

aan chemische gewasbeschermingsmiddelen. Echter, de Gezondheidsraad merkt op dat dat epidemiologische onderzoek van eigen bodem "beperkt van omvang" is.⁵⁵ Wel sluiten de aanwijzingen voor effecten die uit sommige van deze onderzoeken naar voren komen, aan bij de buitenlandse bevindingen. De Gezondheidsraad concludeert daarom: "Nederlands onderzoek van de laatste jaren geeft geen duidelijke aanwijzingen voor gezondheidseffecten, maar neemt de ongerustheid ook niet weg."⁵⁶ Ook vindt de Gezondheidsraad de conclusie gerechtvaardigd dat blootstelling aan chemische gewasbeschermingsmiddelen een risico voor de gezondheid vormt. Maar vanwege de beperkte omvang van het Nederlandse onderzoek is niet duidelijk hoe groot dat risico in de huidige Nederlandse landbouwpraktijk is. Duidelijk is dat omwonenden en vooral telers en hun gezinnen gemiddeld meer zijn blootgesteld dan mensen die niet in de landbouw werken en die verder weg wonen van landbouwpercelen. Echter, de hoogte van het gezondheidsrisico voor die bevolkingsgroepen kan uit het beperkte Nederlandse onderzoek niet worden afgeleid. Daardoor is meer epidemiologisch onderzoek nodig, aldus de Gezondheidsraad.⁵⁷

68. Vervolgens erkent de Gezondheidsraad in de conclusie van zijn onderzoek dat de toelatingsprocedures van gewasbeschermingsmiddelen de risico's voor neurologische aandoeningen onvoldoende afdekt.⁵⁸ Het advies van de Gezondheidsraad luidt dan ook:

"Advies

Voorzorg toepassen: verduurzaming intensiveren

De commissie verwacht niet dat meer epidemiologisch gezondheidsonderzoek op korte termijn tot duidelijkheid zal leiden over gezondheidseffecten van gewasbeschermingsmiddelen, zeker niet als het gaat om chronische gezondheidseffecten die zich pas op latere leeftijd manifesteren. Verbetering van de toelatingsprocedure is nodig, maar dat is complex en kost veel tijd. Daarom pleit de commissie voor toepassing van het voorzorgsbeginsel en adviseert ze om vooral de aanpak van verduurzaming van de gewasbescherming voort te zetten en te intensiveren. (...) De commissie adviseert om in internationaal verband verder te werken aan de verbetering van de toelatingsprocedure, in het bijzonder aan de beoordeling van mogelijke effecten op de hersenontwikkeling van ongeboren en jonge kinderen en het risico op neurodegeneratieve aandoeningen, zoals de ziekte van Parkinson. Risico's die voortvloeien uit blootstelling vanuit verschillende bronnen of aan combinaties van stoffen, laten zich moeilijk betrekken bij een toelatingssysteem voor individuele producten. Een pragmatische oplossing is volgens de commissie de invoering van een extra veiligheidsfactor ('allocatiefactor') van nader te bepalen grootte, die de kans verkleint dat de gezamenlijke blootstelling vanuit verschillende bronnen en routes (werk, omgeving, voeding, particulier gebruik) en aan combinaties van gewasbeschermingsmiddelen gezondheidsschade veroorzaakt. De commissie beveelt aan dat Nederland zich binnen de EU actief inspant voor de invoering van een dergelijke factor in de toelatingsprocedure."
(onderstrepingen advocaat)

⁵⁵ Productie 13, p. 3.

⁵⁶ Productie 13, p. 3.

⁵⁷ Productie 13, p. 3.

⁵⁸ Productie 13, p. 4.

Productie 13: Gezondheidsraad, Vervolgadvies gewasbescherming en omwonenden, 29 juni 2020, Samenvatting

69. Kortom: omdat de gezondheidsrisico's verbonden aan het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen zich voornamelijk voordoen op langere termijn, verwacht de Gezondheidsraad niet dat meer onderzoek op korte termijn een oplossing gaat bieden. Hoewel het verbeteren van de toelatingsprocedure nodig is, neemt dat ook veel tijd in beslag. Omdat nú al actie moet worden ondernomen, adviseert de Gezondheidsraad om het voorzorgsbeginsel toe te passen en om vooral de aanpak van verduurzaming van de gewasbescherming voort te zetten en te intensiveren.
70. Ook het RIVM heeft nader onderzoek verricht. In een eerder genoemd rapport uit 2021 (**Productie 5**) heeft het RIVM geconcludeerd dat er een link is tussen blootstelling aan pesticiden en Parkinson en dat de huidige toelatingsprocedure tekort schiet waar het gaat om de beoordeling van neurotoxische effecten. De conclusie van dit rapport luidt als volgt:

"1. De relatie tussen blootstelling aan chemische stoffen, inclusief gewasbeschermingsmiddelen, en neurodegeneratieve aandoeningen is plausibel. Het aantonen van een causaal verband voor specifieke werkzame stoffen in epidemiologische studies is echter lastig vanwege de kleine onderzoeksgroepen en de blootstelling aan meerdere werkzame stoffen, vaak gedurende langere tijd.

2. Ontbrekende gegevens over de neurotoxische potentie van (nieuwe) werkzame stoffen leidt ertoe dat aanvullende studies zelden gevraagd worden.

3. In de huidige vereisten in de OECD-testrichtlijnen zijn de neurodegeneratieve parameters niet expliciet benoemd. Hoewel onderzoek naar deze aanvullende parameters niet uitgesloten is in de testrichtlijn komt het in de praktijk niet voor dat dit ook daadwerkelijk wordt uitgevoerd.

4. Het op dit moment beschikbare arsenaal aan in vitro testen naar neurodegeneratieve eigenschappen van stoffen is nog te beperkt en onvoldoende gevalideerd om een alternatief voor proefdierstudies te kunnen bieden."
(onderstrepingen advocaat)

Productie 5: Heusinkveld e.a., Gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve ziekten: mogelijkheden om de toelatingsvereisten te verbeteren, RIVM rapport 2021, p. 18-19.

71. Op 6 oktober 2022 heeft het RIVM het artikel "Gewasbeschermingsmiddelen met mogelijke neurodegeneratieve effecten: een analyse van de werkzame stoffen op basis van de chemische structuur" gepubliceerd (**Productie 14**). Dit artikel beschrijft de resultaten van het onderzoek naar mogelijke handelingsopties op de korte termijn om eventuele risico's op het ontstaan van neurodegeneratieve ziekten bij het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen te beperken.⁵⁹ In het onderzoek heeft het RIVM gekeken of er op dit moment werkzame stoffen in gewasbeschermingsmiddelen worden gebruikt die lijken op vijf stoffen waarvan bekend is dat

⁵⁹ Productie 14, p. 9.

ze neurodegeneratieve ziekten kunnen veroorzaken, en die daarom al verboden zijn in de Europese Unie. Bij het onderzoek naar vergelijkbare stoffen (die dus vergelijkbaar zijn met de vijf verboden stoffen) in de gewasbeschermingsmiddelen is enkel gekeken naar de werkzame stoffen daarin, en niet naar andere componenten (en de combinatie daarvan) in deze gewasbeschermingsmiddelen.⁶⁰ Hier blijkt weinig informatie over te zijn. Maar in de beschikbare informatie heeft het RIVM één stof gevonden (metiram) waarvan op basis van de structuur wordt verwacht dat deze neurodegeneratief kan zijn. Deze stof wordt in Nederland heel weinig gebruikt en naar verwachting niet opnieuw goedgekeurd tijdens de nu lopende Europese herbeoordeling. In afwachting van deze herbeoordeling is er volgens het RIVM nu geen reden om extra maatregelen te nemen. Het RIVM erkent in de conclusie van haar onderzoek dat de scope van haar onderzoek zeer beperkt is gebleven: *“Er is echter vrij weinig informatie beschikbaar waarop moleculaire structuuractiviteit analyses uitgevoerd kunnen worden om de relatie tussen gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve ziekten vast te kunnen stellen. Dit bevestigt het belang van meer data en betere testrichtlijnen voor het bepalen van mogelijke effecten van gewasbeschermingsmiddelen op neurodegeneratieve ziekten.”*⁶¹

Productie 14: “Gewasbeschermingsmiddelen met mogelijke neurodegeneratieve effecten: een analyse van de werkzame stoffen op basis van de chemische structuur”, gepubliceerd door het RIVM op 6 oktober 2022.

Effecten van cocktails

72. Ten slotte is het belangrijk om nogmaals op te merken dat de toepasselijke regelgeving geen bepalingen bevat op grond waarvan de mogelijke reacties die kunnen ontstaan bij het gebruik van het gewasbeschermingsmiddel in een mengsel met andere (goedgekeurde) gewasbeschermingsmiddelen en toevoegingsstoffen (die een spoedige binding van de stof op de plant dienen te bewerkstelligen) moet worden onderzocht, net als het cumulatieve effect van het gebruik van verschillende middelen achter elkaar op één perceel. Dergelijk onderzoek vindt dus in het kader van de toelatingsprocedure niet plaats. Uit een recente studie blijkt echter wel dat de combinatie van middelen giftig kan zijn, terwijl de middelen afzonderlijk enkel bij zeer hoge concentratie giftig zijn.⁶²

Conclusie

73. Het feit dat de bestrijdingsmiddelen die worden gebruikt in de lelieteelt zijn toegelaten door het Ctgb, betekent niet dat deze stoffen geen schadelijke neurodegeneratieve gevolgen hebben voor Eisers. Integendeel: het gebruik van deze bestrijdingsmiddelen brengt een serieus risico op schadelijke gevolgen met zich mee voor Eisers en hun kinderen, die op enkele tientallen meters wonen en leven van een veld waarop XXX iedere week gewasbeschermingsmiddelen gebruikt. Het RIVM en de Gezondheidsraad hebben immers geconcludeerd dat het verband tussen gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve gevolgen “plausibel” is.

⁶⁰ Productie 14, p. 13.

⁶¹ Productie 14, p. 29.

⁶² K.C. Paul et. al, 'A pesticide and iPSC dopaminergic neuron screen identifies and classifies Parkinsonrelevant pesticides', Nature Communications 2023

74. Uit vrees voor hun gezondheid en die van hun kinderen hebben Eisers zich genoodzaakt gevoeld deze procedure te starten.

III. VORDERINGEN EN ONDERBOUWING

Onrechtmatig handelen XXX

75. Met het gebruik van bestrijdingsmiddelen op het Perceel, zeker in de hoeveelheden die nodig zijn bij de lelieteelt, handelt XXX onrechtmatig. Zij maakt daarmee inbreuk op de rechten van Eisers, en handelt in strijd met een verplichting die voortvloeit uit de wet, dan wel de maatschappelijke zorgvuldigheid.
76. XXX maakt in dat geval allereerst inbreuk op een recht door het gebruik van de bestrijdingsmiddelen. Door de toepassing van deze middelen worden Eisers direct geraakt in hun (grond)recht op gezondheid, en de gezondheid van hun kinderen. Uit verschillende onderzoeken zoals in deze dagvaarding genoemd blijkt dat er een verband bestaat tussen bestrijdingsmiddelen en neurologische aandoeningen. Het RIVM en de Gezondheidsraad hebben geconcludeerd dat de relatie tussen blootstelling aan gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve aandoeningen "plausibel" is. Eisers, en de kinderen van Eisers, lopen daarmee dus een serieus risico om ziek te worden of een deel van hun cognitieve vermogens te verliezen. Daarmee wordt inbreuk gemaakt op hun uit artikel 11 van de Grondwet en artikel 2 EVRM voortvloeiende recht op gezondheid. Ook maakt het handelen van XXX inbreuk op het recht op privacy en gezinsleven (artikel 8 EVRM) en het recht op eigendom (artikel 1 Eerste Protocol) van Eisers. Zij kunnen immers niet meer ongestoord van hun woning en tuin genieten uit angst voor schadelijke effecten van de bestrijdingsmiddelen, zeker nu de GGD adviseert om naar binnen te gaan en huisdieren binnen te houden nadat er is gespoten. Dit beperkt direct omwonenden in hun bewegingsvrijheid gedurende het lange teelt- en spuitseizoen in de lente en zomer.
77. XXX handelt, wanneer zij bestrijdingsmiddelen gebruikt op de Percelen, daarnaast in strijd met een verplichting die voortvloeit uit de wet. Door gewasbeschermingsmiddelen toe te passen waarvan niet is vastgesteld dat deze geen risico vormen voor de gezondheid van de omwonenden, handelt XXX in strijd met het op verschillende plaatsen in de Europese wetgeving neergelegde voorzorgsbeginsel. Hierop wordt hieronder uitgebreid ingegaan (zie alinea's 81-89).
78. Ten slotte handelt XXX in strijd met de maatschappelijke zorgvuldigheid door een gevaarlijke situatie te creëren. Op grond van het Kelderluik-arrest moeten voorzorgsmaatregelen eerder genomen worden naarmate de kans op schade toeneemt, de aard van de schade ernstiger is, en het nemen van voorzorgsmaatregelen minder bezwaarlijk.⁶³ Een groot aantal wetenschappelijke studies (hiervoor uitgebreid besproken) concludeert dat er een link is tussen Parkinson en andere neurodegeneratieve stoornissen – zeer ernstige ziektes dus – en pesticiden. De toelatingsprocedure van gewasbeschermingsmiddelen bevat bovendien op dit punt een hiaat waardoor deze risico's onvoldoende worden beoordeeld. Dit maakt de kans op

⁶³ Hoge Raad 5 november 1965, NJ 1966, 136 m. nt. Scholten, ECLI:NL:HR:1965:AB7079.

schade voor omwonenden van een zeer toxische teelt zoals de lelieteelt reëel. Daarbij moet worden onderstreept dat er kinderen waarvan de hersens nog volop in ontwikkeling zijn, in de zeer nabije omgeving van het Perceel wonen.

79. Er is dus een aanzienlijke kans op zeer ernstige schade, die niet door Eisers te voorkomen is anders dan door deze procedure aan te spannen.
80. Het gezondheidsbelang van omwonenden zou zwaarder moeten wegen dan het louter economische belang van XXX. XXX heeft er bovendien voor gekozen om de omwonenden van het Perceel, waaronder Eisers, niet van te voren in te lichten over de lelieteelt die daar zou gaan plaatsvinden. XXX heeft de leliebollen geplant zonder voorafgaande mededeling daarover aan Eisers. Eisers hadden daardoor dan ook niet de mogelijkheid om hun zorgen daarover te uiten en te verzoeken om af te zien van lelieteelt op het Perceel voordat de bollen waren geplant. XXX had in dat geval wellicht er nog voor kunnen kiezen om over te stappen op andere teelten waarvoor veel minder giftige gewasbeschermingsmiddelen nodig zijn. Dat zou mogelijk minder lucratief zijn, maar het economische belang van XXX kan hier niet opwegen tegen de mogelijk zeer ingrijpende gevolgen voor Eisers. Dat het inmiddels te laat is voor een dergelijk alternatief, heeft XXX enkel aan zichzelf te wijten. Toepassing van de Kelderluik-criteria moet dus leiden tot de conclusie dat het telen van lelies op percelen in de buurt van woningen niet strookt met wat in het maatschappelijk verkeer betaamt.
81. Het onrechtmatige handelen van XXX is bovendien aan haar toe te rekenen. Immers, XXX maakt zelf de keuze lelies te telen vlakbij woningen, terwijl zij weet dat daarvoor grote hoeveelheden bestrijdingsmiddelen noodzakelijk zijn. XXX is bovendien op de hoogte van de daarmee gemoeide gezondheidsrisico's en de aanzienlijke kans op (gezondheids)schade. Tot slot heeft XXX ervoor gekozen om de omwonenden niet vooraf te informeren over de voorgenomen lelieteelt op het Perceel, terwijl XXX wist dan wel had kunnen weten, dat omwonenden daartegen grote bezwaren zouden hebben. XXX teelt op grote schaal lelies. Er wordt door de overheid, landbouworganisaties en telers volop aandacht besteed aan hoe om te gaan met het gebruik van bestrijdingsmiddelen in de buurt van woningen, in het bijzonder waar het lelieteelt betreft. Zo is door het Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit in april 2023 een handreiking *'Nabuurchap bij het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen'* gepubliceerd.⁶⁴ Daarin wordt aanbevolen om, met name bij lelieteelt, omwonenden "*voorafgaand aan de aanplant van bollen*" in te lichten over wat er op het aangrenzend perceel gaat gebeuren. Dat heeft XXX, als gezegd, nagelaten.
82. Kortom: aan alle voorwaarden van onrechtmatig handelen is voldaan, en Eisers hebben daarmee recht op, en belang bij, een (voorlopige) maatregel om verdere schade te voorkomen.
83. XXX stelt zich op het standpunt dat er geen sprake kan zijn van onrechtmatig handelen omdat alle middelen waar zij mee spuit zijn toegelaten door het Ctgb. Eisers willen daarover opmerken dat een dergelijke stelling onjuist is. Het feit dat iets niet verboden is, brengt immers niet met zich mee dat het niet onrechtmatig kan zijn, zo weten we sinds het arrest Lindenbaum/Cohen uit 1919. De civiele rechter toont zich ook regelmatig bereid in te grijpen als de uitvoerende of wetgevende macht verzaken hun eigen burgers te beschermen tegen

⁶⁴ <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2023/04/14/mvlnv-en-arcadis-nabuurchap-bij-het-gebruik-van-gewasbeschermingsmiddelen>

gevaren; denk bijvoorbeeld aan de Urgenda-zaak tegen de Nederlandse Staat⁶⁵, of de Milieudefensie zaak tegen Shell.⁶⁶ Van belang in deze zaak is ook dat in een kort geding procedure alle relevante feiten en omstandigheden meegewogen kunnen worden, waaronder bijvoorbeeld ook de korte afstand tussen de woonhuizen en het lelieveld waar gespoten wordt, en het feit dat er in die huizen veel jonge kinderen wonen.

Vorzorgsbeginsel

84. Bovendien leidt het Europeesrechtelijke voorzorgsbeginsel ertoe dat bij hiaten in de kennis over mogelijk schadelijke stoffen, zoals hier het geval, deze stoffen niet worden toegepast totdat een volledige risicobeoordeling mogelijk is. Ook op grond van dit voorzorgsbeginsel is ingrijpen door middel van een voorlopige maatregel geëigend.
85. Het voorzorgsbeginsel wordt vermeld in artikel 191 van het verdrag betreffende de werking van de Europese Unie. Lid 1 en 2 van dit artikel luiden als volgt:

1) Het beleid van de Unie op milieugebied draagt bij tot het nastreven van de volgende doelstellingen:

- behoud, bescherming en verbetering van de kwaliteit van het milieu;*
- bescherming van de gezondheid van de mens;*
- behoedzaam en rationeel gebruik van natuurlijke hulpbronnen;*
- bevordering op internationaal vlak van maatregelen om het hoofd te bieden aan regionale of mondiale milieuproblemen, en in het bijzonder de bestrijding van klimaatverandering.*

2) De Unie streeft in haar milieubeleid naar een hoog niveau van bescherming, rekening houdend met de uiteenlopende situaties in de verschillende regio's van de Unie. Haar beleid berust op het voorzorgsbeginsel en het beginsel van preventief handelen, het beginsel dat milieuaantastingen bij voorrang aan de bron dienen te worden bestreden, en het beginsel dat de vervuiler betaalt.

In dit verband omvatten de aan eisen inzake milieubescherming beantwoordende harmonisatiemaatregelen, in de gevallen die daarvoor in aanmerking komen, een vrijwaringsclausule op grond waarvan de lidstaten om niet-economische milieuredenen voorlopige maatregelen kunnen nemen die aan een toetsingsprocedure van de Unie onderworpen zijn.

86. Artikel 1 lid 4 van de Verordening (EG) 1107/2009 bepaalt:

"De bepalingen van deze verordening stoelen op het voorzorgsbeginsel teneinde te garanderen dat werkzame stoffen of middelen die op de markt worden gebracht niet schadelijk zijn voor de gezondheid van mensen en dieren of voor het milieu. In het bijzonder worden de lidstaten er niet van

⁶⁵ HR 20 december 2019, NJ 2020/41 m. nt. Spier, ECLI:NL:HR:2019:2006 (Urgenda/Staat).

⁶⁶ Rb Den Haag, JOR 2021/208 m. nt. Biesmans, ECLI:NL:RBDHA:2021:5337 (Milieudefensie/Shell).

weerhouden het voorzorgsbeginsel toe te passen wanneer er wetenschappelijk gezien onzekerheid bestaat over de risico's voor de gezondheid van mensen en dieren of voor het milieu van de op hun grondgebied toe te laten gewasbeschermingsmiddelen."

87. Artikel 7 van Verordening EG 178/2002 bepaalt:

"Vorzorgsbeginsel

1. In specifieke situaties waarin na beoordeling van de beschikbare informatie de mogelijkheid van schadelijke gevolgen voor de gezondheid is geconstateerd, maar er nog wetenschappelijke onzekerheid heerst, kunnen, in afwachting van nadere wetenschappelijke gegevens ten behoeve van een vollediger risicobeoordeling, voorlopige maatregelen voor risicomangement worden vastgesteld om het in de Gemeenschap gekozen hoge niveau van gezondheidsbescherming te waarborgen.

2. Krachtens lid 1 vastgestelde maatregelen zijn evenredig en beperken de handel niet meer dan nodig is om het in de Gemeenschap gekozen hoge niveau van gezondheidsbescherming te verwezenlijken, rekening houdend met de technische en economische haalbaarheid en andere ter zake dienende factoren. De maatregelen dienen binnen een redelijke termijn opnieuw te worden bezien, afhankelijk van de aard van het geconstateerde risico voor het leven of de gezondheid en het soort wetenschappelijke informatie dat nodig is om de wetenschappelijke onzekerheid weg te nemen en een vollediger risicobeoordeling uit te voeren."

88. Uit het arrest *Blaise e.a.*⁶⁷ van het Europese Hof van Justitie volgt over het voorzorgsbeginsel:

"43 Volgens dit beginsel kunnen bij onzekerheid over het bestaan en de omvang van risico's voor de menselijke gezondheid, beschermende maatregelen worden genomen zonder dat hoeft te worden gewacht totdat de realiteit en de ernst van deze risico's volledig zijn aangetoond. Wanneer het bestaan of de omvang van het gestelde risico niet met zekerheid kan worden bepaald omdat de resultaten van de verrichte onderzoeken niet concludent zijn, maar reële schade voor de volksgezondheid waarschijnlijk blijft ingeval het risico intreedt, rechtvaardigt het voorzorgsbeginsel dat beperkende maatregelen worden getroffen." (onderstreeping advocaat)

89. In het arrest *Bayer CropScience e.a./Europese Commissie* heeft het Gerecht van Eerste Aanleg geoordeeld:⁶⁸

"109 Het voorzorgsbeginsel vormt een algemeen beginsel van het Unierecht, dat de betrokken autoriteiten verplicht in het welbepaalde kader van de uitoefening van de hun bij de betrokken regeling toegekende

⁶⁷ HvJEU 1 oktober 2019, C-616/17, ECLI:EU:C:2019:800

⁶⁸ Gerecht van Eerste Aanleg 17 mei 2018, T-429/13 en T-451/13, ECLI:EU:T:2018:280

bevoegdheden passende maatregelen te nemen om een aantal potentiële gevaren voor de volksgezondheid, de veiligheid en het milieu te voorkomen, waarbij aan de vereisten in verband met de bescherming van deze belangen voorrang moet worden verleend boven economische belangen [zie arresten van 21 oktober 2003, Solvay Pharmaceuticals/Raad, T-392/02, EU:T:2003:277, punt 121 en aldaar aangehaalde rechtspraak, en 12 april 2013, Du Pont de Nemours (France) e.a./Commissie, T-31/07, niet gepubliceerd, EU:T:2013:167, punt 134 en aldaar aangehaalde rechtspraak; zie in die zin ook arrest van 26 november 2002, Artogodan e.a./Commissie, T-74/00, T-76/00, T-83/00–T-85/00, T-132/00, T-137/00 en T-141/00, EU:T:2002:283, punten 183 en 184].

110 *Op grond van het voorzorgsbeginsel kunnen de instellingen bij aanhoudende wetenschappelijke onzekerheid over het bestaan of de omvang van risico's voor de menselijke gezondheid of voor het milieu beschermingsmaatregelen nemen, zonder dat hoeft te worden gewacht totdat ten volle is bewezen dat deze risico's reëel en ernstig zijn of dat de negatieve gevolgen voor de gezondheid zich daadwerkelijk voordoen [zie arresten van 12 april 2013, Du Pont de Nemours (France) e.a./Commissie, T-31/07, niet gepubliceerd, EU:T:2013:167, punt 135 en aldaar aangehaalde rechtspraak, en 6 september 2013, Sepro Europe/Commissie, T-483/11, niet gepubliceerd, EU:T:2013:407, punt 44 en aldaar aangehaalde rechtspraak].*

[...]

118 *Bovendien dient erop te worden gewezen dat het onmogelijk kan blijken te zijn om een wetenschappelijke risicobeoordeling volledig uit te voeren omdat onvoldoende wetenschappelijke gegevens beschikbaar zijn. Dat mag echter de bevoegde overheid niet beletten om onder toepassing van het voorzorgsbeginsel preventieve maatregelen te treffen. Van belang is in dat geval dat de wetenschappers een wetenschappelijke risicobeoordeling verrichten, ondanks de nog bestaande wetenschappelijke onzekerheid, zodat de bevoegde overheid over voldoende betrouwbare en solide informatie beschikt om in staat te zijn de draagwijdte van de wetenschappelijke vraag ten volle te vatten en om haar beleid met kennis van zaken te bepalen (arrest van 9 september 2011, Frankrijk/Commissie, T-257/07, EU:T:2011:444, punt 77; zie ook in die zin arresten van 11 september 2002, Pfizer Animal Health/Raad, T-13/99, EU:T:2002:209, punten 160-163, en 11 september 2002, Alparma/Raad, T-70/99, EU:T:2002:210, punten 173-176).*

119 *Wanneer het onmogelijk blijkt het bestaan of de omvang van het gestelde risico met zekerheid vast te stellen omdat de resultaten van de uitgevoerde studies onvoldoende, niet sluitend of onnauwkeurig zijn, maar de waarschijnlijkheid van reële schade blijft in het geval het risico intreedt, rechtvaardigt het voorzorgsbeginsel de vaststelling van beperkende maatregelen, mits zij niet-discriminerend en objectief zijn [arrest van 12*

april 2013, Du Pont de Nemours (France) e.a./Commissie, T-31/07, niet gepubliceerd, EU:T:2013:167, punt 142 en aldaar aangehaalde rechtspraak, en arrest EVA-Hof van 5 april 2001, EFTA Surveillance Authority/Norway, E-3/00, EFTA Court Report 2000-2001, blz. 73, punt 31]."

(onderstrepingen steeds door advocaat)

90. Uit het voorgaande blijkt dat het voorzorgsbeginsel inhoudt dat moet worden voorkomen dat er een risico bestaat op schade aan de gezondheid van mensen en dieren. Dat betekent dat voordat een gewasbeschermingsmiddel überhaupt kan worden toegelaten, er moet worden aangetoond dat dit geen schadelijk effect heeft. Het houdt verder in dat indien er aanwijzingen zijn dat een reeds toegelaten middel toch een risico op schadelijke effecten heeft, er dient te worden ingegrepen en er maatregelen dienen te worden genomen tegen gebruik van het middel zolang over de schadelijke effecten onzekerheid bestaat. Het voorzorgsbeginsel noopt tot ingrijpen wanneer er voldoende aanwijzingen bestaan dat het gebruik van een gewasbeschermingsmiddel een schadelijk effect zou kunnen hebben op de gezondheid van de mens.
91. Het feit dat er in artikel 4 van Verordening EG 1107/2009 (dat ziet op de criteria voor toelating van gewasbeschermingsmiddelen, zie al. 20) al rekening is gehouden met het voorzorgsbeginsel, betekent niet dat er geen maatregelen kunnen worden getroffen om te voorkomen dat nader gebleken mogelijke schadelijke effecten zich manifesteren.
92. Dat het voorzorgsbeginsel zich in de eerste plaats tot de lidstaten en de overheid richt, betekent verder niet dat de voorzieningenrechter niet in voorkomende concrete gevallen mede op basis van dit beginsel, ordemaatregelen kan treffen. De zorgvuldigheid die in het maatschappelijk verkeer betaamt, wordt bovendien mede door dat beginsel ingevuld.

Arrest hof Arnhem-Leeuwarden van 10 juli 2023

93. Dit is vorig jaar ook bevestigd door het hof Arnhem-Leeuwarden. Het hof heeft in een ander kort geding over de toepassing van gewasbestrijdingsmiddelen in de lelieteelt (de zaak Boterveen) het volgende overwogen:

"Het hof acht aannemelijk dat onder meer artikel 4 en 21 van de verordening de uitwerking vormen van het door de Europese wetgever in acht genomen voorzorgsbeginsel. Dat betekent echter niet dat de norm om het voorzorgsbeginsel toe te passen, die ook tot de nationale rechters als organen van de lidstaten is gericht, geen ruimte zou geven aan de Nederlandse (kort geding)rechter om onder omstandigheden een verbod uit te spreken op het gebruik van toegelaten gewasbeschermingsmiddelen. Het voorzorgsbeginsel brengt anderzijds niet mee dat elk risico moet worden uitgesloten. Het hof verwijst naar artikel 7 van Verordening 178/2002 tot onder meer de oprichting van EFSA. In lid 1 van dat artikel is ten aanzien van het voorzorgsbeginsel bepaald dat in specifieke situaties waarin na beoordeling van de beschikbare informatie de mogelijkheid van schadelijke gevolgen voor de gezondheid is geconstateerd maar er nog

wetenschappelijke onzekerheid heerst, voorlopige maatregelen voor risicomanagement kunnen worden vastgesteld en in lid 2 is bepaald dat die maatregelen evenredig moeten zijn en de handel niet meer beperken dan nodig is om het in de Gemeenschap gekozen hoge niveau van gezondheidsbescherming te verwezenlijken, rekening houdend met de technische en economische haalbaarheid en andere ter zake dienende factoren. Artikel 4 van Verordening 178/2002 brengt mee dat artikel 7 van toepassing is op de goedkeuring van werkzame stoffen in gewasbeschermingsmiddelen en de intrekking daarvan, voor zover die worden gebruikt voor de teelt van levensmiddelen. Het lijkt erop dat alle gewasbeschermingsmiddelen die de maatschap voor de lelieteelt gebruikt ook voor de levensmiddelenteelt worden gebruikt. Voor zover het zou gaan om gewasbeschermingsmiddelen die alleen in de sierteelt worden gebruikt, vormen de artikelen 1 lid 4 van Verordening 1107/2009 en 191 lid 2 Werkingsverdrag de basis voor toepassing van het voorzorgsbeginsel.”⁶⁹

94. Het hof heeft vervolgens aannemelijk geacht dat op dit moment nog niet goed getest wordt of kan worden of het gebruik van een gewasbeschermingsmiddel een verhoogd risico op neurodegeneratieve ziektes met zich brengt. Het Hof concludeert:

“In zoverre lijkt het in Verordening EG 1107/2009 en de Wgb neergelegde stelsel van toezicht op de toelating en het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen dus onvolkomen te zijn en geen zekerheid te bieden op de afwezigheid van een verhoogd risico op neurodegeneratieve ziekten voor omwonenden. Het voorzorgsbeginsel brengt dan ook mee dat beperkende maatregelen zouden kunnen worden getroffen.”⁷⁰
(onderstreping advocaat)

95. In de betreffende zaak sprak het hof echter, anders dan de voorzieningenrechter in eerste aanleg, geen algeheel verbod op het toepassen van gewasbeschermingsmiddelen uit. Het hof oordeelde dat de betreffende teler toch mocht spuiten met vier volgens deze teler noodzakelijke middelen. Redengevend hiervoor was onder meer dat de teler in de desbetreffende zaak al veel maatregelen had genomen om de gevolgen van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen voor de omwonenden te beperken (zie de opsomming in rechtsoverweging 3.20 van het arrest). Zo had de teler in de betreffende zaak een bufferzone ingericht tussen de lelies en de woningen waarop gras en deels bloemenweide was geplant en aan één kant van het perceel een strook met volledig biologische bollenteelt. Daarom viel de belangenafweging in dat geval in het voordeel van de teler uit. Zoals hierboven is uiteengezet, moet de belangenafweging in deze zaak echter in het voordeel van Eisers uitvallen. In het onderhavige geval heeft XXX geen enkele maatregel genomen om de gevolgen van het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen te beperken. Daarnaast heeft XXX omwonenden niet ingelicht over de lelieteelt die zij op het Perceel uitvoert.
96. Het hof heeft in het betreffende arrest ook meegewogen *“dat zowel de Gezondheidsraad als het RIVM na recent onderzoek niet tot ingrijpen (een verbod op het gebruik van*

⁶⁹ Hof Arnhem-Leeuwarden, 10 juli 2023, ECLI:NL:GHARL:2023:6083, rov. 3.15

⁷⁰ Ibid rov. 3.18

gewasbeschermingsmiddelen) heeft geadviseerd". Naar mening van Eisers heeft het hof hier een onjuiste, althans te ruime, conclusie verbonden aan de betreffende rapporten van het RIVM en de Gezondheidsraad.

97. Zoals toegelicht in alinea 68 blijkt ten eerste uit het RIVM rapport (**Productie 14**) dat dit onderzoek zich beperkte tot de werkzame stoffen in beschermingsmiddelen (en niet naar alle andere stoffen in beschermingsmiddelen, of de combinatie daarvan), en of deze leken op vijf stoffen waarvan bekend is dat ze neurodegeneratieve ziekten kunnen veroorzaken. Kortom: het overgrote merendeel van de stoffen in gewasbeschermingsmiddelen is buiten beschouwing gelaten bij het onderzoek door het RIVM. Het advies van het RIVM (dat ingrijpen niet noodzakelijk is, omdat er maar één stof is gevonden die lijkt op de eerder onderzochte vijf stoffen) ziet dus niet op de (meeste) stoffen in bestrijdingsmiddelen.
98. Het RIVM rapport benadrukt verder met name dat er te weinig informatie is om conclusies te trekken (p. 29 van het rapport):

"Er is echter vrij weinig informatie beschikbaar waarop moleculaire structuur-activiteit analyses uitgevoerd kunnen worden om de relatie tussen gewasbeschermingsmiddelen en neurodegeneratieve ziekten vast te kunnen stellen. Dit bevestigt het belang van meer data en betere testrichtlijnen voor het bepalen van mogelijke effecten van gewasbeschermingsmiddelen op neurodegeneratieve ziekten."

99. Daar komt bij dat het RIVM in 2021 (zie al. 67 e.v. hiervóór en **Productie 5**) juist heel duidelijk heeft geconcludeerd dat er wél een link is tussen blootstelling aan pesticiden en Parkinson en dat de huidige toelatingsprocedure tekort schiet waar het gaat om de beoordeling van neurotoxische effecten:

"De relatie tussen blootstelling aan chemische stoffen, inclusief gewasbeschermingsmiddelen, en neurodegeneratieve aandoeningen is plausibel. Het aantonen van een causaal verband voor specifieke werkzame stoffen in epidemiologische studies is echter lastig vanwege de kleine onderzoeksgroepen en de blootstelling aan meerdere werkzame stoffen, vaak gedurende langere tijd."

100. Wat betreft het rapport van de Gezondheidsraad: de conclusie van het hof dat de "Gezondheidsraad uit het (literatuur)onderzoek geen gevaar voor gezondheidsschade bij omwonenden heeft afgeleid" (rov. 3.21) komt niet overeen met wat er feitelijk in het rapport staat. Het rapport vermeldt nu juist dat de zorg over schadelijke gezondheidseffecten niet wordt weggenomen door het feit dat er op basis van het spaarzame onderzoek in ons land nog geen duidelijke indicaties van substantiële gezondheidsschade naar aanleiding van langdurige blootstelling zijn vastgesteld. Ook stelt het rapport dat juist snelle actie noodzakelijk is, omdat meer onderzoek naar de (lange termijn) gezondheidsrisico's te lang gaat duren, net als het verbeteren van de toelatingsprocedure van gewasbeschermingsmiddelen. De Gezondheidsraad adviseert het voorzorgsbeginsel toe te passen en om vooral de aanpak van verduurzaming van de gewasbescherming voort te zetten en te intensiveren.

101. Kortom: het feit dat de Gezondheidsraad en het RIVM – op grond van de conclusie in de internationale wetenschappelijke literatuur dat er een plausibel verband bestaat tussen de blootstelling aan gewasbeschermingsmiddelen en het risico op de ziekte van Parkinson – kennelijk niet hebben besloten in algemene zin te adviseren tot “*een verbod op het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen*” (zie rov. 3.21) neemt niet weg dat de Gezondheidsraad juist het belang van het hanteren van het voorzorgsbeginsel met betrekking tot gewasbeschermingsmiddelen voorop heeft gesteld. Ook het RIVM heeft nu juist benadrukt dat, zoals het hof het zelf verwoordt, het van belang is om “*het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen (in verband met mogelijke risico’s) tot een minimum te beperken*” (zie rov. 3.25). In ieder geval blijkt uit de rapporten van het RIVM en de Gezondheidsraad niet dat het niet nodig zou zijn om in te grijpen in de situatie dat er vlakbij woningen grote hoeveelheden gewasbeschermingsmiddelen door elkaar heen worden gebruikt, zonder enige mitigerende maatregelen.
102. In een recent vonnis in kort geding van de rechtbank Limburg heeft de voorzieningenrechter dat juist gezien en een verbod op het spuiten van gewasbeschermingsmiddelen opgelegd aan de betreffende teler op grond van het voorzorgsbeginsel.⁷¹ Het ging daarbij om een vergelijkbare situatie als in het onderhavige geval, maar met het verschil dat de teler in die zaak wél maatregelen had getroffen om het risico voor de bewoners te verkleinen. Zo wilde de betreffende teler een bufferzone van 50 meter vanaf de woningen aanleggen waarop vanggewas zou worden geplant, en had de teler zijn spuitschema aangepast waardoor er minder vaak en met andere middelen gespoten zou worden. Toch wogen in die zaak volgens de Limburgse voorzieningenrechter de belangen van de omwonenden zwaarder. De voorzieningenrechter heeft in die zaak als volgt overwogen:

“Hoewel niet bekend is bij welke mate van blootstelling aan de gewasbeschermingsmiddelen de schadelijke effecten kunnen optreden, is in ieder geval wel aannemelijk dat in de lelieteelt de mate van blootstelling aan gewasbeschermingsmiddelen voor de omwonenden aanmerkelijk groter is dan bij de teelt van andere gewassen.

[...]

De voorzieningenrechter is van oordeel dat het commerciële belang van de teler gelet op het risico voor de omwonenden op ernstige gezondheidsschade dient te wijken voor de belangen van de omwonenden. Daar komt bij dat de teler de akker wel kan gebruiken voor andere minder belastende teelten. Verder is de lelie een luxeproduct en is de voedselvoorziening niet in het geding, zodat er geen algemeen maatschappelijk belang in de weg staat aan toewijzing van het gevorderde verbod op het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen voor de lelieteelt naast de woonwijk van de omwonenden.”

IV. SPOEDEISEND BELANG

⁷¹ Rechtbank Limburg, 8 mei 2024, ECLI:NL:RBLIM:2024:2330.

103. Het spoedeisend belang is gegeven nu er iedere week met gewasbeschermingsmiddelen wordt gespoten. Gezien de hiervoor beschreven aanzienlijke gezondheidsrisico's, bestaat enkel om die reden een voldoende spoedeisend belang. Van Eisers kan niet verlangd worden dat zij een eventuele bodemprocedure afwachten, dan is het kwaad al geschied.

V. VERWEREN

104. XXX stelt dat zij schade zou lijden door te staken met het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen, en verder dat zij middelen gebruikt die zijn toegelaten door het Ctgb. Zij maakt zich daarom geen zorgen voor de gezondheid van haar medewerkers.
105. Op dit verweer is in deze dagvaarding al ingegaan. Hiervoor is al uiteengezet dat het economische belang van XXX niet opweegt tegen het gezondheidsbelang van Eisers en hun gezinnen (zie al. 80). Financiële schade van XXX valt in het niet bij de gezondheidsschade van omwonenden. Bovendien heeft XXX haar schade dan aan zichzelf te wijten. Dat de middelen, ondanks de toelating door het Ctgb, toch schadelijk voor de gezondheid van omwonenden (kunnen) zijn (en overigens ook de medewerkers van XXX), is hierboven uitvoerig behandeld.

VI. VORDERINGEN

Verbod

106. Het voorgaande leidt ertoe dat Eisers uwe edelachtbare voorzieningenrechter verzoeken om XXX te verbieden gewasbeschermingsmiddelen toe te passen op het Perceel, ten behoeve van de lelieteelt. Het gevraagde verbod is dus beperkt tot de lelieteelt. Zoals eerder toegelicht worden in de lelieteelt enorme hoeveelheden gewasbeschermingsmiddelen worden toegepast. Eisers verzoeken u ten slotte het verbod te versterken met een dwangsom.

MET DE EIS

dat uwe edelachtbare voorzieningenrechter bij vonnis, uitvoerbaar bij voorraad:

1. XXX zal verbieden op het percelen kadastraal bekend als perceel XXX in Sint-Michielsgestel gewasbeschermingsmiddelen toe te passen, dan wel laten toepassen, ten behoeve van de lelieteelt.
2. Zal bepalen dat XXX bij overtreding van het verbod onder 1 een dwangsom van € 5.000,- per overtreding hoofdelijk dient te betalen aan Eisers.
3. XXX hoofdelijk zal veroordelen in de kosten van deze procedure, daaronder begrepen het salaris van de advocaat, te vermeerderen met de na het vonnis te maken kosten van tenuitvoerlegging daarvan.

De kosten dezes zijn € 135,97

Eiser(es) / Requirant(e) kan op grond van de Wet Omzetbelasting 1968 de hem/ haar in rekening gebrachte omzetbelasting niet verrekenen, derhalve verklaart ondergetekende opgemelde kosten te hebben verhoogd met een percentage gelijk aan het percentage genoemd in bovengenoemde wet.

Deze zaak wordt behandeld door mr. M.E. Kingma en mr. W.D.M. van Tuyl van Serooskerken, Höcker Advocaten, Apollolaan 153 (1077 AS) Amsterdam (telefoon: 020-5777700; email: kingma@hocker.nl)